

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
Факультет соціальних наук і соціальних технологій
Кафедра соціології

Кваліфікаційна робота

Освітній ступінь – бакалавр

на тему:

ДИНАМІКА АНТИСЕМІТИЗМУ В УКРАЇНІ ЗА 1995-2019 РОКИ

Виконала студентка 4 р.н.:

Стеценко Анна Богданівна

Науковий керівник:

доктор філософських наук,
професор

Паніотто Володимир Ілліч

Рецензент:

доктор філософських наук,
професор

Головаха Є.І.

Кваліфікаційна робота захищена з
оцінкою «_____»

Секретар ЕК: _____

«__» _____ 2021 р.

Київ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
<i>РОЗДІЛ 1. Теоретико-історичний аспект антисемітизму.....</i>	<i>5</i>
1.1 Теоретичні підходи до поняття «ідентичності»	5
1.2. Модель цивілізаційної ідентичності.....	14
1.3. Єврейська ідентичність та антисемітизм.....	17
1.4. Історичний контекст антисемітизму в Україні.....	24
<i>РОЗДІЛ 2. Основні тенденції динаміки антисемітизму в Україні за 1994- 2019 (2020) роки.....</i>	<i>26</i>
2.1 Методологічні засади дослідження динаміки антисемітизму.....	26
2.2 Антисемітизм в Україні та його пік.....	33
2.3 Міжетнічні відносини та антисемітизм в Україні після 2014 року.....	46
2.4. Антисеміти та юдофіли в Україні.....	50
2.5. Узагальнення даних за різними динаміками антисемітизму.....	55
<i>ВИСНОВКИ.....</i>	<i>58</i>
<i>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</i>	<i>60</i>
ДОДАТКИ.....	72
Додаток А. Таблиці до теоретичного розділу	
Додаток Б. Таблиці та приклад питання до емпіричного розділу	

ВСТУП

У 2020 році дослідники «Групи моніторингу прав національних меншин» зафіксували 4 напади на людей на ґрунті антисемітизму. Хоча перед цим нападів на ґрунті антисемітизму не фіксувалося 4 роки поспіль. У листопаді 2019 року було опубліковано рейтинг від Антидифамаційної ліги (організація по боротьбі з антисемітизмом в США) щодо досліджень антисемітизму в різних європейських країнах (ADL,2019). Ці результати показували, що рівень антисемітизму в Україні зріс і країна вийшла на друге місце (46%) у Європі після Польщі(48%) за антисемітськими настроями.

Червень 2020 року, посол Ізраїлю в Україні говорить про зростання антисемітизму в Україні (Главком,2020). Виникає запит на те, щоб дізнатися, що відбувається у питанні євреїв в Україні. Проблема антисемітизму продовжує привертати інформаційну увагу, при чому не завжди вона може бути виправданою та бути перебільшеною на відміну від реальної ситуації. Варто розуміти, що Україна ще у певній мірі перебуває у пострадянському, східноєвропейському контексті, де трактування антисемітизму різниться від західноєвропейського: «в ньому вияви антисемітизму там, де можна відстежити їхній ідеологічний характер, пов'язані здебільшого з традиційними, почасти релігійними, почасти властивими масовій свідомості стереотипами або ж з радикальним націоналізмом чи рудиментами радянської антисіоністської та антисемітської пропаганди, яка дає про себе знати у свідомості населення старшого віку» (Сокурєнко,2021). Такий складний комплекс ідей підтримує сучасний український антисемітизм. Тому що на відміну від західного контексту, де будь-яке загострення ситуації на Близькому Сході визиває сплески антисемітських, в тому числі, насильницьких злочинів, публічних випадків або випадків вандалізму. В цьому сенсі в Україні все зовсім не так, тому що ми входимо в інший дискурс стосовно антисемітизму. Чому тоді ще виникають сумніви та підозри у тому,

що Україна – антисемітська держава? Варто не забувати, що Україна сама по собі виявилася місцем, яке літерально поглинене чисельними генераційними травмами: розкуркулення, розстріляне відродження, Голодомор, великий терор 1937-го року, терор на Західній Україні, дві світові війни, окупація, Голокост, терор українців після повернення радянської армії, депортація кримських татар, поляків, справа лікарів і так далі. Наслідки цих чисельних травм відчуються на різних поколіннях людей, на різних групах людей та взагалі в українському суспільно-політичному просторі. Стосовно євреїв, то для них Голокост став провідною генераційною травмою, яка торкнулася кожної родини: «дослідження генераційної травми Голокосту у Ізраїлі та Америці ствердили, що травма переважно торкає перше та друге покоління. Якщо третє покоління – онуки тих, хто пережив Голокост, не зростало у атмосфері антисемітизму, більшість вже не несе у собі генераційної травми» (Локальна історія, 2020). Таким чином минулий досвід народу, суспільства має відбиток на його життєдіяльності на сучасному етапі. Голокост та правління радянської влади закінчилися, однак цей досвід може впливати на рівень ксенофобії та антисемітизму у пострадянському суспільстві, в Україні в тому числі. Це відповідно спричиняє злочини на ґрунті нетерпимості. Але вживати поняття «антисемітська країна» чи «не антисемітська країна» до України або до якоїсь іншої держави не є коректним. Адже антисемітизм, по факту, присутній усюди, де були або є представники єврейської спільноти, десь він більше, десь менше. Тому тут варто говорити саме про рівень антисемітизму в країні, як його правильно виміряти, про його кількість проявів та порівнювати його в динаміці, щоб бачити: ситуація поліпшується або погіршується.

Тому *об'єктом* роботи є антисемітизм в Україні, а *предметом* – динаміка за 1994-2019 роки. *Мета роботи* – узагальнити динаміку антисемітизму за 1994-2019 роки в Україні.

Завданнями цієї роботи є:

1. Окреслити теоретичні підходи до визначення поняття ідентичності
2. Встановити зв'язок між ідентичністю та антисемітизмом
3. З'ясувати історичний контекст антисемітизму в Україні
4. З'ясувати методологічні особливості у дослідженні динаміки антисемітизму в Україні
5. Встановити основні зміни в динаміці антисемітизму в Україні
6. Узагальнити динаміку антисемітизму в Україні за показниками

Робота ґрунтується на теорії цивілізаційної ідентичності (Йосип Зісельс, Цимбурський) та дихотомії «свій - чужий». Теоретична база роботи спирається на роботи В. Нахмановича, В. Паніотто, Н.Паніної, Є.Головахи, Б.Євтуха, О.Шестаковського, Е. Богардуса та інших. У роботі використовується методологічно-інтерпретативний підхід, а емпіричною базою є 25 масивів Omnibus KIPS за 1995-2019, результати національних щорічних моніторингових опитувань 1994-2018 років Інституту соціології НАН України, а також дані групи моніторингу прав національних меншин за 2004 - 2020 роки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ АНТИСЕМІТИЗМ

1.1. Теоретичні підходи до поняття «ідентичності»

Ідентичність - це низка якостей за якою індивід чи група індивідів відносять себе або відносяться іншими до певної множини.(Зісельс, 2015)
Якщо ми ідентифікуємо когось або щось – це певний процес, коли часто він відбувається не на рефлексивному, а на підсвідомому рівні. Наприклад, коли

ми зустрічаємо людину з іншим кольором шкіри, або ще з якимись зовнішніми відмінностями, відбувається такий перебір варіантів, де індивід намагається його ідентифікувати у себе в голові. Якщо в нашій пам'яті є східні явища: є люди з таким кольором шкіри, зачіскою і т.ін, – тоді наш мозок його ідентифікував на базі нашої пам'яті, тобто відбувається ідентифікація. Якщо ми не можемо це зробити, то ми ,в залежності від нашого інтересу та мотивації, можемо запитати через це ту людину про наступне: звідки вона, до якої нації належить, до якої релігії і т.ін.

На соціальному рівні ідентичність відображає причетність людини до соціальної спільноти, ототожнення з нею, і поділяння разом з нею певних норм, ідеалів та стандартів, які розподіляють світ на «своїх» і «чужих». Іншими словами, соціальна ідентичність являється усвідомленням групою своїх уявлень, норм, інтересів. Тобто ідентичність це базовий конструкт, що виражає сутність індивіда через приналежність до чогось , до соціальної групи, етнічності і т.ін. «Індивід шукає своє «Я» і майже завжди знаходить його в якій-небудь групі. Тому ідентичність – це, з одного боку, об'єднання, тотожність, спільність, а з іншого – протиставлення, конфронтація: Я і Інший, Ми і Вони». І це протиставлення можна побачити в контекстах різних ідентичностей і в етнічній також. Наприклад, коли відбувся розпад СРСР груповою ідентичністю для більшості українців стала якраз етнічна приналежність (ідентичність до певної етнічної групи), що призвело до різкого підвищення міжетнічної напруженості в українському суспільстві. (Гуменюк,2011, с.157).

Якщо торкатися ксенофобських установок, антисемітських в тому числі, в контексті прагнення індивіда ділити на «своє» та «чуже», то сюди можна прив'язати також феномен «інгрупового фаворитизму». Англійський соціальний психолог Генрі Теджфел експериментально виявив феномен «інгрупового фаворитизму». Заключався він у тому, що коли людина себе відносить до якоїсь групи, ця група позитивно переважає над іншими групами

у свідомості цієї людини, як правило. (Tajfel, 1979, як цит. Гуменюк, 2011, с.158).

У теорії соціальної ідентичності Теджфел наголошував, що «при ідентифікації індивід порівнює свою групу з іншими групами, і сам факт належності до групи як до деякої категорії зумовлює соціальну ідентичність» («мінімальна групова парадигма») (Стефаненко, 2011, с.11-30, цит. у Погрібна, 2014, с.241). При цьому виникає протиставлення вже не про як «свій – чужий», а такий зв'язок як «свій» – «інший» – «чужий» – «ворог». Також Теджфел писав про множинну ідентичність, що означало причетність індивіда до багатьох соціальних груп, через те, що індивід, перебуваючи у суспільстві, відіграє багато соціальних ролей. З теорією ідентичності Теджфела також пов'язаний Тернер з його теорією самокатегоризації. Особистісна та соціальна ідентичності являються для нього саме різними формами самокатегоризації, а не формами ідентичності. Автор зазначає: «Теорія самокатегоризації – заснована на тому, що соціальна ідентичність поширюється й на особисте «Я», що соціальні норми визначають і формують активність особистого «Я» і навпаки» (Тернер, 2003, с. 216, цит. у Погрібна, 2014, с. 242). Підсумовуючи, можна сказати, що Теджфел і Тернер зосередилися у своїх теоріях на: «як при визначенні індивідом себе співвідносяться такі показники, як подібність людей, що належать до однієї групи, і відмінності людей, що належать до різних груп; як виявляються відмінності між людьми, що належать до однієї й тієї самої групи.» (Погрібна, 2014, с.242-243)

Тобто, коли індивід себе відносить до якоїсь групи, він її захищає, бо тим самим захищає частину себе, свою ідентичність. Але варто зазначити, що коли у членів якоїсь соціальної групи з'являється гіпертрофоване прагнення бути частиною цієї групи та ототожнювати себе з нею, це може призвести до формування групової гіперідентичності, де буде наявний позитивний образ лише своєї групи на відміну від інших. За А. Шютцем «індивід, що володіє гіперідентичністю, сприймає світ як загрозований і готується до оборони себе і групи. Головну загрозу своїй ідентичності він бачить у чужинцях – тих, хто

володіє іншою ідентичністю.» (Шютц, як цит. Ніколаєв, Ромашко, Смірнова, 2004, с. 933, як цит. Гуменюк, 2011, с. 158). Відповідно це веде до розвитку ксенофобії, конкретно і до антисемітизму, як соціально-психологічного феномену.

Необхідно підкреслити той факт, що ідентичність характеризується як і індивідуальною, так і соціальною складовою усієї ідентичності індивіда. Про такий взаємозв'язок соціального та індивідуального писав Е. Еріксон, який не відділяв соціальну реальність від індивідуальної ідентичності. Згідно Еріксону причинами виникнення та формування ідентичності ємінливі процеси у соціальній реальності та культурні особливості буття у соціумі (Еріксон, 1999, с. 145, цит. у Колісник, 2017). Соціолог через поняття ідентичність намагався пов'язати вивчення особистісного та соціального. Еріксон співвідносив ідентичність з історичним досвідом, усвідомленням себе у часі та просторі та внутрішнім сприйняттям особистості соціальних зразків та канонів та ототожнення себе з ними. Дослідник виділяє, крім того, групову ідентичність, коли у вас є щось спільне, що супроводжується відчуттям внутрішньої єдності з соціальним оточенням та відчуттям значимості у соціумі. Згідно Е. Еріксона, про відчуття ідентичності свідчать такі ознаки: відчуття внутрішньої тотожності та інтегрованості у часі; відчуття внутрішньої тотожності та інтегрованості у просторі: ідентичність переживається серед значущих інших, чому допомагають взаємовідносини і соціальні ролі (Еріксон, 1999, с. 89, цит. у Колісник, 2017, с. 120).

За Т. Парсонсом ідентичність - це спосіб прийняття соціальних ролей в залежності від тої соціальної групи, де знаходиться індивід. Так, дослідник виділяв етнічні, вікові, спадкові, ворожі, статусні, групи гравців, спеціалістів, групи за інтересами, традиціями, неформальні групи та ін., власне через певні соціальні ролі визначають ідентичності особи. Т. Парсонс визначав категорію «соціальна ідентичність» у вигляді системи кодів, за допомогою яких індивідуальні значення (через ідеологію, релігійні норми, цінності та ін) детермінують соціальні дії суб'єкта. Тобто ідентичність для Парсонса була

структурною характеристикою особистості (Parsons, 1954, с.251, цит. у Колісник, 2017, с.121) У соціологічній концепції П. Бергера та Т. Лукмана, ідентичність є засобом соціального конструювання реальності у конкретному суспільстві. Тут теорія соціалізації виступає підґрунтям для теорії ідентичності. За Бергером і Лукманом, ідентичність потрібна, тому що є потреба і можливість бути задіяним у соціальне життя, у різних його сферах, та мати набір соціальних ролей, що є відповідні до статусу у тому суспільстві в якому перебуває індивід. «Тобто, дослідники зазначають, що, з одного боку, індивіди самі конструюють соціальну реальність через її інтерпретацію, але, з іншого боку, вони лише відтворюють практику, яка складається під впливом існуючих об'єктивних обставин міжгрупового впливу. Соціальна ідентичність постає в них контентом значень, які підтримуються практикою у певному соціумі й, одночасно, представляють парадигму соціальних уявлень конкретної особи як представника тієї або іншої спільноти.» (Колісник, 2017, с.121).

Ідентичність різні дослідники типізують по різному. Так як у даній роботі розглядається саме антисемітизм в Україні, увагу зосереджено на етнічній ідентичності. Якщо ми йдемо від малого до більшого, то ідентичність може бути у кожного індивідуальна, родова ідентичність (де вже включається індивідуальна ідентичність кожного з членів родини, групи), етнічна, релігійна ідентичності (куди додається як і індивідуальна, так і родова) національна (держава, етнос), цивілізаційна (яка об'єднує нації) і згодом усе живе загалом. І етнічна, і релігійна ідентичність присутня у індивідів, які знаходяться у певному соціумі, який історично сформував сукупність людей у певних умовах, де люди так чи інакше на фоні цієї приналежності, хочуть цього вони чи ні мають певні схожі якості. На підґрунті етнічної ідентичності базується сама етнічність. Дослідники Виділяють 3 основні підходи до вивчення поняття етнічності:

- Примордіалістський (етнічність набувається (фіксується) при народженні. Етнічна ідентифікація базується на глибоких, «примордіальних» (споконвічних, первісних) атрибутах групи чи культури, протиставлення «ми-вони», «свої - чужі»

- інструменталістський (етнічність, яка базується на «історичній» та «символічній» пам'яті людей, є чимось створюваним, використовуваним і експлуатованим лідерами та іншими для прагматичного переслідування власних інтересів.)

- конструктивістський (етнічна ідентичність не є тим, чим люди «володіють», а тим, що вони «конструюють» у конкретних соціальних та історичних контекстах для просування власних інтересів. Тому вона є мінливою та суб'єктивною) (Курсова,2020)

У даній роботі найбільше зосереджено увагу на примордіалістському підході та частково на двох інших. По-перше, тому що єврейсько-українські відносини, як раз і розвивалися у дихотомії «ми-вони», «свій-чужий», а по-друге те, що єврейська ідентичність конструювалася залежно від того в якому суспільстві та умовах єврейська спільнота знаходилась, що відноситься до конструктивістського підходу; а через інструменталістський підхід можна розглядати політику та дії Росії та СРСР, щодо євреїв та єврейсько-українських стосунків.

Також виділяють соціально-психологічну концепцію, яка розглядає етнічність як ефективний засіб для подолання відчуженості, відновлення національної гордості; засіб маніпуляцій, використовується в цілях контролю над суспільством. (Курсова, 2020)

«Етнічність можна розглядати: як компонент множинної ідентичності в структурі групової самосвідомості; як соціально-психологічний результат емоційно-когнітивних і ціннісних процесів етнічної ідентифікації і міжетнічної диференціації; як мотиваційно-когнітивне ядро етнічної самосвідомості, опосередковане міжетнічної

взаємодією. Що стосується етнічної самосвідомості, вчені виділяють в ній такі головні компоненти: усвідомлення приналежності до свого народу; усвідомлення інтересів свого народу; уявлення про культуру, мову, територію.»(Шулла,2011, с.98)

Говорячи про етнічні стосунки, через призму сприйняття своєї етнічної ідентичності та відношення до інших з відмінною від власної етнічної ідентичності, їх формування та розвиток, важливо зазначити також таке поняття, як етнічний стереотип. Воно важливе також для подальшого розгляду динаміки змін в єврейсько-українських відносинах та характеру антисемітизму в Україні. Липман називав цей феномен картинками у голові. Раніше науковці надавали етнічним стереотипам переважно негативний характер. І відповідною соціально-етнічною взаємодією були суперництво, конфлікт, дискримінації. Тому етнічні стереотипи ототожнювалися з етнічними упередженнями, як щось викривлене та етноцентричне. За останні часи етнічні стереотипи розглядаються вже не як щось оціночне, а як природні і закономірні елементи свідомості, етнічні стереотипи та упередження стали як негативні так і позитивні. Тому зараз упередження може бути як і показником ксенофобії так і ксенофільії. (Сердюк, 2001, с. 10-11) Ми не можемо говорити про етнічний стереотип як про щось, завжди негативне або позитивне. Стереотипи існують на різних рівнях свідомості, чи то на індивідуальному або на колективному. Тому важливо окреслити наступне – функції етнічного стереотипу.

«Етнічний стереотип виконує три функції: пізнавальну, комунікативну і функцію захисту позитивної етнічної ідентичності.

Пізнавальна функція – етнічний стереотип як процес формування понять, концептів, узагальнень, як процес категоризації. У результаті визначилося, що стереотипи слугують для спрощення міжетнічної диференціації та "економії" сприйняття у ситуаціях міжетнічної взаємодії.

Етнічний стереотип має також комунікативну функцію. Стереотип психологічно закріплює ставлення до власної етнічної групи, стосунки між групами та їх представниками. Також стереотип слугує засобом раціоналізації (пояснення-виправдання) власних дій і вчинків у ситуації міжетнічної взаємодії.

Третя функція етнічного стереотипу — зміцнення і захист позитивної етнічної ідентичності.» (Сердюк, 2001, с. 11-12)

Під час соціалізації в рамках кожної етнічної культури закладено механізм виховання у її представників почуття переваги родових етнокультурних цінностей задля збереження етнічної спільноти як цілісного і неповторного організму. (Шулла Т., 2011 р., с. 187-188)

Кожна етнічна ідентичність складається з певних цеглин. Йосип Зісельс виділяє такі цеглини у єврейській та українській етнічно-релігійній ідентичності у своїй моделі:

- релігія;
- історія;
- віктимність (відчуття народом жертвою; наприклад Голокост у євреїв, Голодомор у українців);
- галут (діаспора; для євреїв це важливий аспект у власній спільній ідентичності, тому що з Тори відомо про євреїв, що єврейський народ був вигнаний зі своєї землі в покарання за гріхи і у такій формі божої кари, Господь їх розселив. І тут не тільки демографічний чинник географічного розташування євреїв, а ще й ірраціональний – постійний діалог з Богом (божа кара), що також є частиною ідентичності, бо про це наголошується з дитинства);
- геула (звільнення від божої кари і повернення в Ізраїль);
- месія (машиах);
- білінгвізм (іврит – свята мова, яку не можна вживати у постійному обороті і для цього євреї вигадують, залежно в том місці в

якому вони знаходяться, обов'язкову додаткову мову. В Україні це їдиш. Є близько 25 мов, якими євреї користувалися в різних країнах, бо вони пристосовувалися до ситуації)(Зісельс,2016).

Щодо української ідентичності він виділяв наступні цеглини :

- історія;
- географія розселення;
- рельєф серед якого жили українці;
- українська мова;
- фольклор;
- віктимність (наприклад Голодомор);
- постколоніальний синдром (історичний досвід перебування України у складі Російської імперії, а згодом у складі СРСР);
- козацтво (Зісельс,2015).

З цих цеглин він виділяв різні форми єврейської ідентичності. Тому що, наприклад євреї з Америки будуть відрізнятися від євреїв, що жили в Радянському союзі або в Україні.

Тому далі можна виділити 3 типи єврейської ідентичності:

- західноєвропейська (додатково ще США, Канада, Австралія і Південна Африка);
- східноєвропейська (радянські євреї, відноситься Україна зокрема);
- ізраїльська (Зісельс, 2015).

1.2. Модель цивілізаційної ідентичності

Окрім просто етнічної та релігійної ідентичність для подальшого розгляду антисемітизму в Україні важливо розглянути саме цивілізаційну

ідентичність. Термін «цивілізація» у своїх працях використовували Н.Я.Данилевський, А.Тойнбі, або О. Шпенглер використовував цей термін ще як «високі культури». «Це спільності, переважно прив'язані до певних географічних ареалів і виступаючи носіями таких релігій, ідеологій, соціальних практик і культурних стилів, які в сукупності складають особливий образ «людства», але при цьому претендують на універсальну, всесвітню значимість.» (Цимбурський,2010).

Цимбурський виділяє з цього підходу те, що “ядром цивілізації є народ або група (цілісність) народів, політично контролюючих досить автономний ареал і сповідують релігію або ідеологію, яка співвідносить державне будівництво цих народів, їх соціальні переваги і культурний стиль з передбачуваним трансцендентним призначенням людства. Ця сакральна вертикаль в очах всіх членів і прихильників цієї цивілізації робить з її ядрових народів «основне людство», а з населеного ними ареалу – «основну землю» ойкумени. Ці три ознаки діагностично для цивілізації - її сакральна вертикаль (іноді вона представлена кількома доктринами – конфуціанством, даосизмом і буддизмом в класичному Китаї, синтоїзмом і буддизмом в Японії, різними версіями західного християнства і ліберальною ідеологією в сучасному північноатлантичному співтоваристві), її державно оформлене «основне людство» та її «основна земля». Тому одна і та ж цивілізація називається «конфуціанською» і «китайською». Або «західно-християнською», «ліберальною», «романо-германською» і «північноатлантичною». Периферію цивілізації утворюють народи, що не входять в її ядро, але потрапили в сферу її ідейного, стильового та/або політико-економічного тяжіння і домінування. Часто периферії різних цивілізацій зливаються один з одним, і в цих “міжсвітах” можуть виникати «цивілізаційно розколоті», по С. Хантінгтон, держави, де різні групи населення беруть за зразок різні «основні людства». Кризи цивілізацій іноді бувають відзначені політичним пануванням народів периферії («зовнішнього пролетаріату», за словами Тойнбі) над «основним людством» і «основний землею» цивілізації: пор. владарювання монголів і

маньчжурів в Китаї, тюрків на арабо-іранському Середньому та Близькому Сході і т.ін.» (Цимбурський,2010)

У проблематиці цивілізаційної ідентичності можна виділити наступні аспекти:

- доля цивілізаційно-периферійних і міжцивілізаційних народів інших(східноєвропейські, єврейські, кавказькі, тюркські і т.ін.). Такі народи змушені культурно, політично та на побутовому рівні самоідентифікувати себе по відношенню до передових цивілізацій. Також сюди можна віднести ті етноси, які знаходяться територіально на краю або відірвані географічно і їх політичний зв'язок з ядром цивілізації є не закріпленим та слабким.
- через лідерство Євро-Атлантики існує загроза перетворення ядрових цивілізацій (індійських, арабо-іранських і т.ін.) в периферійні культурні групи «всесвітньої цивілізації». З цього може випливати прагнення цих груп відстояти свою цивілізаційну ідентичність різними способами та формами.
- релігійно-культурні та політичні процеси в Латинській Америці та можливість народження нової регіональної цивілізації (Цимбурський,2010).

Україна влітається у цивілізаційну модель наступним чином. Україна протягом 300-400 років під впливом двох цивілізаційних ідентичностей. Цивілізаційна ідентичність, як ще один зріз людського спільного існування та особистості, який поєднує людей певним чином. Україна у силу свого географічного положення перебувала 100 років під впливом двох центрів цивілізаційної ідентичності: європейського (західного) та євразійського (східного). Завдяки цьому впливу з двох сторін мешканці, громадяни України набули риси двох ідентифікаційних рис обох геополітичних положень. І як

наголошує про це Йосип Зісельс: «Це не означає, що на правому березу Дніпра живуть всі з європейською ідентичністю (західною), на лівому всі з євразійською(східною), це не так, межа проходить у кожного громадянина України. І ця боротьба проходить і всередині індивіда , і всередині суспільства, що відображається згодом на різних соціальних і політичних процесах. В цю модель вплітається також ідентичність українських євреїв. Варто розуміти, що ми живемо в Україні, яка знаходиться на межі між західною цивілізацією та східною, і все ніяк не вирішиться.» (Зісельс, 2015) Тому і євреї, як частина українського суспільства знаходяться у тих же умовах визначитися: бути , як західноєвропейські євреї або як східноєвропейські євреї.

1.3. Єврейська ідентичність та антисемітизм

Визначившись з ключовими поняттями ,як «ідентичність», «етнічна» та «цивілізаційна ідентичність», та трохи торкнувшись єврейської ідентичності як і загалом, так і в українському контексті можна переходити до більш конкретного розгляду єврейської ідентичності та як це пов'язано з антисемітизмом в Україні і загалом у світі.

Приблизно з XIX століття, йде довга дискусія про те, куди віднести євреїв: до етносу або до релігії. Деякі дослідники запропонували інший термін, єврейська світова спільнота – це також цивілізація, тобто група, що наділена і етнічними, і релігійними та іншими ознаками, які не можна звести до одного етносу або однієї релігії. (Фінберг,2007, с.524)

У 19-20 століттях відбувалася ідентифікаційна криза щодо світового єврейства, бо як вже відомо – існує не одна модель єврейської ідентичності. Близько 20 років тому було дослідження Лібмана і Коена, які вивчали ідентичність американських та ізраїльських євреїв. У їх висновках йшлося про дві різні моделі ідентичності в яких вони не бачать, де вони зводяться в певній точці, до одного знаменника – прамоделі від якої пішла історично вся

єврейська ідентичність.(Liebman, Cohen, 1990) Йшлося навіть про два різних види іудаїзму.

Коли йде мова про кризу єврейської ідентичності і про зміни, що відбуваються навколо неї, варто розуміти, що і антисемітизм, який супроводжує євреїв все їх існування, є частиною їх спільного буття і також не стоїть на місці і розвивається. І ці зміни в антисемітизмі залежать від змін самої ідентичності: як загального від соціуму, де перебувають євреї, так і конкретної єврейської ідентичності. Тобто антисемітизм є елементом ідентичності цього соціуму в якому живуть євреї. Далі, щоб більше наблизитися до цієї прамоделі треба описати, що було у середньовіччі і зрозуміти, що собою являло суспільство у Середньовіччі. Воно було корпоративним. Євреї, які прибули туди через Іспанію, пройшли в кінці XV-початку XVI століть через Німеччину, Голландію, розселилися по всій Європі; і в місці, де вони осідали, вони починали здобувати згодом деякі нові риси - місцевої ідентичності.(Поляков,1997, с. 435)

Євреї потрапили в європейське корпоративне суспільство, що складалося з окремих замкнутих груп. Тому що вижити індивіду можливо було тільки всередині корпорації. Якщо людина виходила якимось чином з корпорації, її чекала або фізична смерть або маргіналізація. Це могли бути цехові корпорації: співтовариство кравців або шевців, ремісників і т.ін. Більш того, корпорація користувалася власними законами. Корпорація мала права в даній державі від суверенів – домовини з королем, герцогом, сплата податку, за що їм давали користуватися всередині корпорації певними правами, наприклад, судовими. Євреї, потрапивши в цю середу і зберігши своє підґрунтя – іудаїзм, не могли не набути рис корпоративного суспільства. Лев Поляков у своїй роботі «Історія антисемітизму. Епоха віри» писав, що у «результаті населення щиро зневажало тих, кого називали невітшним ім'ям «Christen-Juden» (християни-євреї), оскільки в Німеччині, в більшій мірі, ніж де б то не було, у слова «євреї» (Jude) використовувалося друге значення - “лихвар”, а “Judens piess” стало синонімом слова “Wucher”(лихварство).

Об'єктом однієї і тієї ж ненависті стають «Christen-Juden» і «Juden», що утворюють велике співтовариство з неясними контурами, в якому власне євреї є для християн обов'язковим ядром в емоційному відношенні, хоча в плані реальних економічних структур вони грають в цю епоху вкрай незначну роль. Досить самого факту їх присутності, щоб відразу ж відродилася традиційна ненависть, яка до того ж тепер набуває додатковий відтінок, оскільки відтепер німці переконані, що цей народ-богоубивця (людина-убивця) одночасно і чужий народ. З численних текстів, що вийшли з під пера священників і мирян, богословів і гуманістів, добре видно, як люди того часу змішують результати виборів нового імператора, то терпіли часто воедино вже три різних мотиву національний. Ось як пояснює в 1477 році звичайний буржуа, Петер Шварц, переслідування євреїв: релігійний, економічний «Час від часу євреї піддаються жорстоким гонінням. Але вони не є безневинними жертвами, вони страждають через свою злість, оскільки обманюють людей і розоряють села своїм лихварством і таємними убивствами, що кожному відомо. Тому їх так переслідують, а зовсім не без їх провини. Не існує народу, більш злого, більш хитрого, більш жодного, більш безсовісного, більш невгамовного, більш злісного, більш небезпечного, більш брехливого і більш підлого ».

(Поляков, 1997, с. 200-209)

Тому євреї примусово створили свою корпорацію через своє положення у суспільстві – єврейське гетто, бо їм треба було також виживати. Їм було нелегко, вони були пригнічені в правах, як меншина, але, тим не менш, правила суспільства поширювалися і на єврейську корпорацію. Тобто єврейська громада так само домовлялася з сувереном (королем або герцогом) про права та податки, вони користувалися внутрішнім судом, тобто навіть кримінальні злочини в гетто розглядалися власним судом. Тільки якщо злочин відбувалося між членами різних корпорацій, тільки тоді вступав в силу суд королівський або герцогський. Ці корпорації перебували в європейській спільноті кілька століть, все Середньовіччя. Тип антисемітизму в корпоративному суспільстві – це криваві навети, погроми, що мали певні сенси

зі смертю Ісуса Христа, звинувачення в чаклунстві, поганому для суспільства. І це проходило через історію Західної Європи по такій релігійній колії, бо основна ознака євреїв тоді була їх релігійність. (Поляков, 1997, с.294-320). І тут полягає особливість західного суспільства відмінна від східного: немає єдиного центру влади. Була релігійна влада та влада суверена. Дві влади конкурують одна з одною. Це дало те, що західне суспільство базувалося на системній рівновазі, що згодом перетворилося на 3-гілковий поділ влади: законодавча, судова, виконавча. Східна ж Європа, частина Азії, Австро-Угорська імперія, Російська, Османська імперії мали інший устрій та механізми ідентифікації. Там відбувалися аналогічні процеси, євреї теж пристосувалися до місцевих умов і виробляли відповідну до цього форму ідентичності (конструктивістський підхід). Однак вона у них відрізнялася таким чином від європейської точно так же, як суспільство євразійське відрізнялося від західноєвропейського. З цього випливає, що євреї у своїй ідентичності, володіючи важливою цеглиною цієї своєї ідентичності – релігійністю, яка зберігла їх в діаспорі, свою форму пристосовували до навколишнього середовища за тими правилами, що там існували. І це допомогло їм адаптуватися в інших країнах.

Відома також модель ідентичності – модель ДАШ. Це ідентичність середньовічного єврея, що проживає в суспільстві. У неї є певний набір ознак. Деякі аспекти цієї моделі вже згадувалися у минулому розділі, але тут вони вплетені саме у модель ДАШ.

Перше – це постійний діалог з Богом. Це відбувалося не тільки з часів хасидизму, з XVIII століття, коли встановлюється прямий діалог з Богом, а раніше він здійснювався через рабинів. Навіть коли через рабинів, це прямий діалог, і для цього треба було мати певну грамотність. І у євреїв розвивалася грамотність саме тому, що треба було читати тексти. (Зюзіна, Черноіваненко, 2011, с.256)

По друге, мицвот – заповіді. У євреїв їх 613. Сенс життя кожного єврея в релігійному середовищі прагнути до того, щоб виконати ці заповіді.

Наступне – галаха. Це набір релігійних правил, законів, якими корпоративна єврейська структура користувалася всередині себе, які треба було виконувати, тому що за невиконання їх людина могла бути вигнаний з корпорації і загинути. Або духовно, маргіналізувати, або фізично. Цей набір правил вибирався з дитинства: спочатку в родині, потім в хедері (єврейська релігійна початкова школа). У середовищі гетто він був постійно навколо тебе і ти не міг бути поза ним. Також галут та геула є також важливими поняттями, про які вже згадувалося раніше. (Prothero 2010, с. 268, цит. у Мурсалова, 2016, с.131)

Два більш складних поняття, які вже були вказані: віктимність і диглосія. Віктимність – це відчуття себе, свого народу, як постійної жертви. Це створює певний настрій в усьому народі. У Середньовіччі це дуже визначало єврейське життя - жертвність . Ця ідентичність створювалася тисячоліттями. І диглосія – двомовність.

Далі почалася епоха Просвітництва (гаскала, маскилим в єврейській історії), що знову-таки було продиктовано різними обставинами. Французька революція стосувалася не євреїв, а французького суспільства, яке до цього було також побудовано корпоративно (розшарування населення, різні права у різних соціальних груп). І коли це все почало ламатися, євреї опинилися перед вибором як їм бути далі . Відомим випадком було, коли у Французькому парламенті, граф Клермон-Тоннер сказав про євреїв у контексті цього приблизно наступне: у нас французька нація, ми створюємо французьку державу, і всередині нації не може бути іншої нації. Нехай це буде релігійна група. У нас свобода, рівність, братерство. Ми даємо євреям всі права, як французьким громадянам, як членам французької нації. Якщо у них є відмінності в релігії, у нас немає до них жодних претензій. Але якщо вони хочуть бути нацією - ми їм цього не дозволимо. (Бенмелех,2020) (Сакс, 2016)

І, власне, народження націй – це якраз кінець XVIII - початок XIX століття. Ті нації, які зараз існують, що позначаються словом «nationality» – це не етнічність, це саме державні політичні нації. Тобто єврей може мати свою релігію, але для держави він француз, “ француз Моїсеева

закону”.(Іванов,2007). В цьому і полягає сенс західноєвропейської ідентичності, що поділяється на: місце індивіда в сім’ї, в державі, у власній релігії. А єврейська ідентичність, як вже відомо підпорядковувалася цьому. Тобто тут етнічність – це була особиста справа.

Тим часом на Сході було інакше. Там існували потужні імперії протягом XVII, XVIII, XIX століть і частини XX: Австро-Угорська (спочатку Австрійська), Російська та Османська. В цих імперіях панувала абсолютна влада і з часів розколу російської церкви не було рівноваги між релігійним і державним чинником. Держава була над релігією. Аналогічно це переходило і на рівень ідентичності, в тому числі різних етнічних груп, і єврейської в тому числі. Етнічний фактор тут переважає над релігійний в умовах імперії. Релігійна ідентичність – це була особиста справа, а держава розглядала кожного індивіда, як представника одного з народів, який імперія увібрала в свій склад.

Михайло Членов намалював до цього усього схему, яка передбачає різні поєднання релігійності та етнічності. (Додаток А) Сенс цієї схеми полягає у наступному: на лівому краю шкали більше навантаження на релігійність, на правому – більше на етнічність. Західна Європа 19-20 ст., Сучасна Європа та Америка знаходяться на полюсі релігійності, модель ДАШ знаходиться приблизно посередині, а Ізраїль, СРСР та Східна Європа у міжвоєнні часи відносяться вже полюсу етнічності. У ній органічно поєднувалися протягом кількох століть етнокультурні та релігійні моделі ідентичності. Вона існувала довго, потім розпалася і дала різні моделі. Сучасна західноєвропейська і американська трохи зрушилися у бік, бо в них з’явилися певні етнокультурні аспекти. У Ізраїлі ситуація, де є своєрідне змішання релігійних і етнічних факторів, вже нових етнічних, релігія є державною і євреї представляють більшість у державі. Східноєвропейська міжвоєнна модель, де дуже слабким був релігійний фактор після розпаду Австро-Угорської та Османської імперій і СРСР, де не залишилося майже нічого ідентифікує, крім антисемітизму. Потім з’явилася в 60-х рр симпатія до Ізраїлю. Ізраїль став в кінці 60-х рр., коли

він переміг в Шестиденній війні, що стало ще один фактором разом з антисемітизмом (Стельмах, 2017)(Зісельс,2016).

Щодо саме українських євреїв, то наприкінці XIX сторіччя, їхня ідентичність мало чим відрізнялася від західноєвропейської ідентичності, але з ознаками західноєвропейського менталітету. Але згодом, після змін, що відбулися у суспільстві що відбулися на початку XX ст., Революції 1917 року, двох світових війн і Голокосту, форма і стан ідентичності були інакшими через цей набутий досвід. Радянська влада намагалася знищити всі ознаки ідентичності, не тільки євреїв, але й інших етнічних груп, і залишити тільки фольклорні ознаки. Тому основною складовою ідентичності радянських євреїв був антисемітизм. (Зісельс,2009). «Оскільки він існував як серйозний фактор державного життя – суспільного, адміністративного, – тому в ідентичності євреїв він займав дуже важливе місце. Якщо не було релігії, не було культури, не було мови, але був антисемітизм, то це те, що поєднувало людей між собою. Це було темою всіх розмов у єврейському середовищі, таким чином, негативний чинник став однією з найважливіших складових єврейської ідентичності радянських часів. І він зараз, по інерції, ще частково залишається. За даними Ваад, приблизно в деяких містах до 30 відсотків, у деяких – 80 відсотків євреїв так чи інакше мають відношення до єврейського життя. Тобто вони користуються або якоюсь єврейською програмою, вони приходять на єврейські свята – якщо не приймають активної участі, то як глядачі вони там присутні. Це те, чого не було 20 років тому, наприклад. Це свідчить про зміни ідентичності з радянської на таку, яка через кілька генерацій, стане ідентичністю українських євреїв. Тому коли Україна знайде свою матрицю ідентичності, то це допоможе також віднайти ідентичність меншинам. Варто розуміти, що середовище, серед якого проживає та чи інша національна або етнічна група, дуже сильно впливає на форму цієї ідентичності.» (Зісельс,2009)

1.4. Історичний контекст антисемітизму в Україні

Якщо звернутися до Історії України, євреї масово потрапили на території в 16 столітті, після вигнання з Іспанії через Голландію, Німеччину, Польщу. Українське населення зустрілося з євреями в своєму житті, побуті, яке відрізнялося багатьма аспектами. Визначальним було те, що це інша релігія (дихотомія “свій - чужий”, примордіалістський підхід). Тому на примітивному рівні українці реагували на євреїв, як на ворогів, через релігійний контекст та роль євреїв у історії християнства. (Маринович, 2009, с.9-62).

Вони були етнічно і зовнішньо різними: за одягом і фенотипом. Відрізнялися у соціальних правах, бо євреї були позбавлені права на купівлю землі і значить на обробку землі, а українці були переважно селянами, які обробляли землю. Євреї осідали в містечках та в містах, де їм дозволяли (тоді ще польська влада на українських землях) і вони займалися ремісництвом, фінансовими різними моментами, завдяки своїй освіченості – тим що соціально відрізнялося від українських селян (Локальна історія, 2020). «Українське селянство, на відміну від єврейської общини, було менш освічене. Через цю різницю в рівні освіти польські пани деяких могли наймати євреїв як орендарів, управляючих своїх маєтків. Тим часом на поляків працювали українці. І тут є цивілізаційний характер цього протистояння, про що вже згадувалося раніше, це різні соціуми, і між ними не могло не бути ворожнечі в ті роки. Таке вороже ставлення один до одного, яке продовжувалося сотні років, вкорінилося у ідентичність. Це протистояння мало кривавий характер, наприклад, за часи правління Богдана Хмельницького.» (Локальна історія, 2020) Варто зазначити, що у євреїв своє суб’єктивне сприйняття бо, коли євреї приходять в якусь країну, вони намагаються бути якимось чином “своїми” в цій державі, слідувати законам цієї країни, для того щоб менше відрізнятися. Євреї, як провідники свого колективного інстинкту самозбереження і почуття віктимності, яке також вкорінене в ідентичність, не дуже володіли геополітичними особливостями.

Вони не розуміли, що повстання Хмельницького було проти Польщі, Гайдамаччина була антипольським рухом, а не проти самих євреїв. В подальшому це вплинуло на традиційне уявлення євреїв про українців, як про антисемітів. Випадки в історії маніпулювання цими питаннями в різних країнах працювало разом. Влада використовує певні налаштування які закладені від ідентичності людей для того щоб збудити ненависть між різними групами бо їй тоді легше управляти (інструменталістський підхід) (Локальна історія, 2020). Це виконувала і радянська влада. Взагалі щодо моменту антисемітизму в СРСР можна зазначити багато. І щодо антисемітських погромів та кампаній, окремої політики Сталіна стосовно євреїв, період боротьби КПУ в боротьбі проти «міжнародного сїонізму» (1953-1986), замовчування про Голокост, маніпуляції радянською владою щодо українських націоналістів у питанні масових вбивств євреїв і т.ін. І коли відбувся кінець радянської влади, 1987-1989 роки, влада знову намагалася маніпулювати цими питаннями, але вже було інше суспільство і це не вийшло. КГБ розповсюджувало чутки про погроми, що націоналісти будуть бити євреїв. Тим паче вони звинувачували українців, особливо націоналістів (ОУН УПА, наприклад) у співпраці з Рейхскомісаріатом за часи Другої Світової війни, дискусії про що тривають до сих пір. «Але тим же часом почав зароджуватися український рух, Українська Гельсінська група в 1978, який спростував ці чутки. Аналізуючи єврейське існування та антисемітизм в українському контексті та й загалом, можна стверджувати, що ідентичність змінюється за рахунок зовнішніх обставин. Антисемітизм також піддається цьому. Після 1989 р. і українці і українські євреї відчували на собі новий потужний чинник – незалежність України в 1991 році. Українці вперше в історії стали більшістю в своїй державі» (Локальна історія, 2020). І цей чинник має вагомe значення для конструювання нової ідентичності. Тому що бути меншиною в імперії і бути більшістю у власній державі – це велика різниця, що впливає і на відношення інших меншин у державі. І щоб побачити це більш детально, які зміни відбулися після проголошення незалежності України

подалі, у наступній емпіричній частині буде розглянуто динаміку змін антисемітизму в Україні.

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДИНАМІКИ АНТИСЕМІТИЗМУ В УКРАЇНІ ЗА 1994-2019(2020) РОКИ

2.1. Методологічні засади дослідження динаміки антисемітизму

Перед тим як перейти до самого дослідження антисемітизму, варто концептуалізувати це поняття.

Згідно з енциклопедією сучасної України, «антисемітизм (від анти... і семіти – мешканці Зх. Азії, грец. Σημ, від давньоєвр. «Шем» – Сім – ім'я одного з синів Ноя) – форма національної та релігійної нетерпимості у ставленні до євреїв; залежно від соціально-економічних, релігійних та політичних обставин варіюється від побутової антипатії до крайньої ненависті до них.» (Голобуцький, 2006) Також є поняття антиюдаїзм, тобто несприйнятливий, негативний відношення до юдаїзму, релігії євреїв.

У емпіричній частині роботи, антисемітизм розглядається, як форма ксенофобії через особливість методології. Подалі динаміка антисемітизму інтерпретувалася за допомогою двох методологій, які у процесі накладалися один на одну формі результатів.

Перше – це індекси ксенофобії та антисемітизму за шкалою Богардуса на базі масивів даних КМІС за 1995-2019 року. Друге – це моніторинг Групи моніторингу прав меншин при Конгресі національних громад України при керівництві В'ячеслава Ліхачова, що фіксує динаміку антисемітизму по деяким категоріям.

У теоретичному розділі згадувалося про європейську(західну) та євразійську (східну) цивілізації, що відображається на ідентичності. З цього ж приводу можна розглянути і методологію щодо дослідження антисемітизму :

європейська методологія (Америка, Західна Європа, Австралія) і східноєвропейська (Польща, Венгрія, Росія).

У західній методології принцип – згрупувати всі випадки та прояви разом в одне, що стосується антисемітизму, і не виокремлювати типи злочинів антисемітизму. Насилля може сприйматися інакше у західних суспільствах ніж в Україні, а також в інших вербальних проявах та вербальна агресію. В Україні ж працюють з іншими критеріями.

Задля другої методології, моніторингу Ліхачова, треба дати ще одне визначення антисемітизму. Визначення було сформульовано та подано у 2016 році Європейським альянсом пам'яті жертв Голокосту і запропоновано всім урядом, всім парламентом приєднатися до цього визначення.(IHRA,2016). Це визначення можна покращуватися та відштовхуватися від нього. Антисемітизм – це присутність ненависті в тому чи іншому вигляді, будь-яких діях, висловлювань, текстах, де обов'язкова присутність ненависті до євреїв. Тоді це можна охарактеризувати як один чи інший прояв антисемітизму. Але цього мало щоб працювати з конкретними випадками, але на цьому можна базуватися.

Антисемітизм – це сукупність антисемітських інцидентів, реальних справ, які можна визначити, дослідити, обставини цих справ і зрозуміти чи це дійсно антисемітизм або це штучне творення провокаційного характеру чи більш органічне, або випадкове.

Антисемітський інцидент поділяється на дві групи :

- hate crime – напади на ґрунті ненависті до євреїв, фізичні напади; або в Європі ще до цього додаються погрози нападами, наприклад погрози життю по телефону, тому що людина має єврейську ідентичність, але в Україні не застосовується така система моніторингу і аналізу.
- hate speech – мова ворожнечі. Йде фіксування на різних ресурсах, статтях, висловлювання, висловлювання політичних діячів, які зафіксовано в Інтернеті.

Окрім цього, антисемітизм можна проінтерпретувати через поняття «соціальної дистанції», на якій базується шкала Богардуса. Еморі Богардус (Emory S. Bogardus) розробив метод для того, щоб виміряти соціальну дистанцію до різних етнічних груп. Богардус сформулював список суджень, які представляють різні ступені соціальної близькості і дистанції. Респонденти повинні відзначити ті дистанції, на які вони б охоче допустили членів даної групи.

Шкала суджень:

1. Погодився(лась) б мати за чоловіка (дружину), члена сім'ї
2. Погодився(лась) б мати за друга.
3. Погодився(лась) б мати за сусіда.
4. Погодився(лась) б мати за колегу по роботі.
5. Погодився(лась) б мати за соціально рівного собі.
6. Погодився(лась) б мати за громадянина своєї країни.
7. Не погодився(лась) б допустити у свою країну.

Вперше в Україні шкалу Богардуса адаптувала і використала Н. Паніна у 1992 році. З 1994 року Київський міжнародний інститут соціології почав щорічні опитування - моніторинг міжетнічних стосунків за допомогою цієї шкали. В українських опитуваннях шкала виглядає таким чином:

1. Допустив(ла) би як членів родини.
2. Допустив(ла) би як близьких друзів.
3. Допустив(ла) би як сусідів.
4. Допустив(ла) би як колег по роботі.
5. Допустив(ла) би як жителів України.
6. Допустив(ла) би як відвідувачів України.
7. Не допустив(ла) би в Україну.

В. Паніотто, також багато років застосовує шкалу Богардуса, зазначає, що «далекий від того, щоб розглядати цей індекс (і соціальну дистанцію взагалі) як валідний показник рівня ксенофобії. І ксенофобія як упередження

стосовно чужого взагалі, й антисемітизм як один із проявів ксенофобії є складними багатомірними явищами, він не може бути описаний лише одним двома індикаторами, але, на мій погляд, соціальна дистанція Богардуса й заснований на ній індекс ксенофобії, хоча й не можуть служити гарним вимірником рівня ксенофобії, однак, безсумнівно, пов'язані із цим рівнем... Тому ми не можемо дати абсолютну оцінку рівня ксенофобії, але можемо дати її відносну оцінку, можемо порівнювати за рівнем ксенофобії різні соціально-демографічні групи між собою й можемо дати адекватну картину динаміки процесів». (Паніотто В. 2003 р., с.74-92)

Інтерпретація шкали Богардуса за В. Паніотто та Н. Паніною різняться.

Інтерпретація В. Паніотто. По-перше, КМІС узагальнений індекс (середня оцінка) за шкалою Богардуса для всього списку досліджуваних національностей називає «індекс ксенофобії». «Пропонуються також два агрегованих індексу – “слов'янська нетерпимість” і “неслов'янська нетерпимість”, хоча їх можна б було назвати з таким же успіхом як “ксенофобія по відношенню до слов'янських народів” і “ксенофобія по відношенню до неслов'янським народам”, щоб зберегти спадкоємність з найменуванням узагальненого “індексу ксенофобії”. Індекс ксенофобії визначається як середнє значення соціальної дистанції визначене за шкалою Богардуса для всіх етнічних, національних груп, визначених у дослідженні. Слов'янська нетерпимість - середнє значення ксенофобії для слов'янських народів. Відповідно, неслов'янська нетерпимість – середнє значення ксенофобії для неслов'янських народів. Таким чином, для КМІС результати оцінки за шкалою Богардуса є оцінками ксенофобії.» (Сергєєв В., 2008 р. с.59)

Інтерпретація оцінок за шкалою Богардуса за Н. Паніною була наступною:

- до 2.5 балів - національна ідентичність
- від 2.5 до 4 балів - відкритість толерантність
- від 4 до 5 балів - національна відокремленість

від 5 до 6 балів - національна ізоляваність

понад 6 балів - ксенофобія

Таблиця з інтерпретацією оцінок за ІСНАН України наведена у Додатку

Б.

Індекс ксенофобії рахується таким чином, що кожна обрана відповідь має свій бал. Для кожної етнічної групи з переліку респонденти мають відповісти, наскільки близькі стосунки вони готові допустити з представниками кожної з груп.

.Допустив(ла) би як членів родини - 1 бал

Допустив(ла) би як близьких друзів - 2 бали

Допустив(ла) би як сусідів - 3 бали

Допустив(ла) би як колег по роботі - 4 бали

Допустив(ла) би як жителів України - 5 балів

Допустив(ла) би як відвідувачів України - 6 балів

Не допустив(ла) би в Україну - 7 балів

Відповідно, мінімальна соціальна дистанція має 1 бал (допустити як члена родини), максимальна - 7 балів (не пускав би в Україну) .

Середнє значення соціальної дистанції до етнічної групи дослідники визначають як індекс ксенофобії.(Паніотто,2007, с.2). Відповідно середнє значення соціальної дистанції по порохованим балам щодо євреїв – є індексом антисемітизму. Далі будуть використані ці два індекси для інтерпретації результатів з даних досліджень КМІС та ІСНАН України. В українській традиції це поки найвикористовуваніший метод дослідження ксенофобії та міжетнічних відносин . Різні трактування відповіді на запитання за шкалою Богардуса можуть надати складну картину етно-расової дистанції, що включає в себе загальні рівні відкритості та традиціоналізму, особистісний та суспільний рівень упереджень, уявлення щодо інших етнічних груп, тощо. Варто зазначити, що дослідження, які використовувалися у цій роботі стосувалися виключно ставлення українців до євреїв, систематизованого

матеріалу щодо динаміки ставлення єврейського населення до українців в сучасній Україні немає.

В'ячеслав Ліхачов та Група моніторингу прав меншин досліджує злочини на ґрунті антисемітизму де йдеться про 2 типи злочину: насилля на ґрунті антисемітизму і вандалізм. У випадку насилля на ґрунті антисемітизму треба розуміти, що не всі випадки насилля щодо євреїв спричинені нетерпимістю до євреїв, коли антисемітизм не є основним мотивом. Наприклад якщо йде мова про якийсь грабіж у єврейських, ізраїльських туристів, то тут основним буде, в першу чергу, корисливий мотив і тоді він не підпадає під моніторинг. Стосовно антисемітського вандалізму, то він є таким, якщо це направлено проти об'єктів єврейської общинної інфраструктури – синагог, общинних центрів, єврейських цвинтарів або меморіалів. За антисемітський вандалізм не рахуються якісь надписи на заборах. Бо тут наявна методологічна проблема в зборі цих випадків через, те, що частково це фізично складно та викликає масу труднощів моніторити такі вуличні написи по всій країні. До того ж вони дають мало інформації як і стосовно динаміки, і щодо змін. Варто розуміти, що випадків які суб'єктивно можна вважати за антисемітизм може бути значно більше ніж фіксується, але В'ячеслав Ліхачов зазначає, що краще мати менше інцидентів, але бути в ньому впевненим та не зараховувати, якісь неоднозначні випадки, коли недостатньо інформації, щоб точно стверджувати про антисемітизм. (Сокурєнко,2021). Незмінність цих критерії з 2004 року дає змогу говорити про зміни та порівняння з минулими роками. Також Інститут юдаїки разом з ВААД України (Асоціацією єврейських організацій та общин), Єврейською конфедерацією України та Євроазійським єврейським конгресом проводили моніторинг антисемітизму в Українських ЗМІ на основі візуального перегляду понад 60 періодичних видань преси, що далі також були використані.

2.2. Антисемітизм в Україні та його пік

Не дивлячись на сумніви та ряд питань, які виникають щодо валідності шкали Богардуса та неоднозначного (непрямого) зв'язку соціальної дистанції з ксенофобією та антисемітизмом у емпіричній частині використовувався саме цей метод (дані КМІС та ІСНАН України) для того, щоб простежити динаміку змін, яка відбулася за ці роки і накласти та пов'язати їх з моніторингом антисемітських проявів задля того, щоб вхопити основні спільних тенденцій у цих двох динаміках.

З 25 масивів КМІС за 1995-2019 роки дистанція вимірювалася до таких етнічних груп:

- україномовні українці
- російськомовні українці
- білоруси
- росіяни
- поляки
- євреї
- кримські татари (постійно з 2011, в 2008, в 2003)
- канадці
- американці
- німці французи
- румуні
- африканці
- роми(цигани)
- араби(2018,2017,2016,2012,2011)
- китайці(2018,2017,2016,2008)
- індуси(2011)
- кавказці (2012,2011)
- таджики(2008)
- азіати(2008)

ізраїльтяни(2008)

грузини(2008)

У дослідженнях Інституту соціології НАН України список груп був наступний (1992-2018):

американці

араби (окрім 1994,1996,1998,2000)

білоруси

угорці

грузини

євреї

кримські татари

молдавани (окрім 1992)

німці

поляки

росіяни

румунни

турки (окрім 1992)

українці

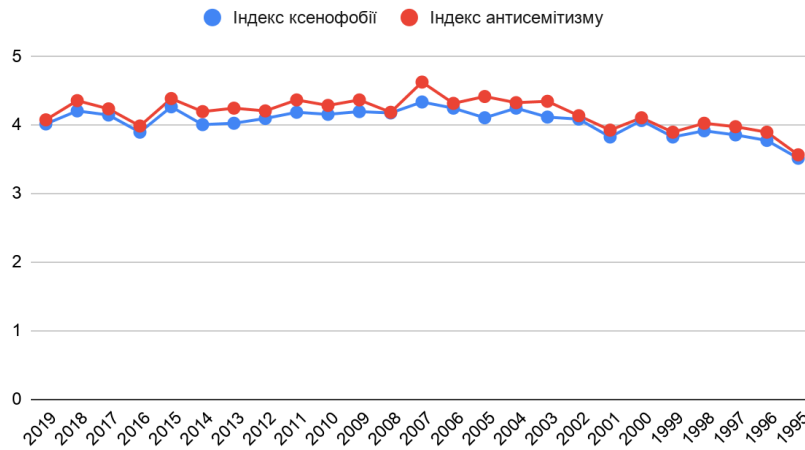
українці, які проживають в інших країнах

цигани

чеченці (окрім 1992,1994,1996,1998,2005).

Графік з індексами ксенофобії та антисемітизму 1995-2019 за даними КМІС виглядає наступним чином:

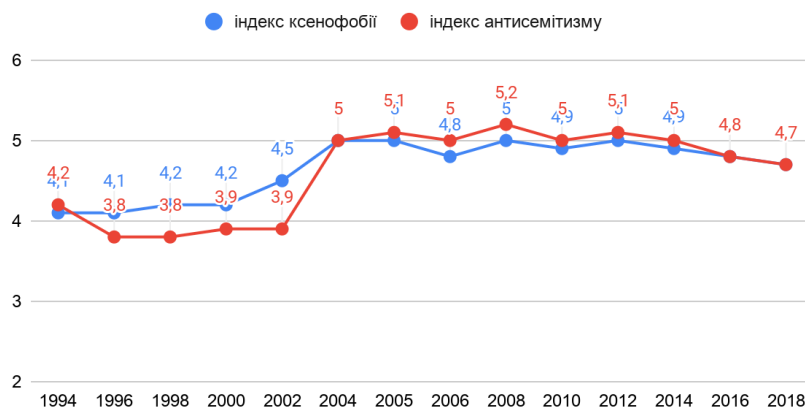
Індекси ксенофобії та антисемітизму 1995-2019 роки (КМІС)

Рис. 2.1. Індекси антисемітизму та індекси ксенофобії за 1995-2019 рр. (дані КМІС)

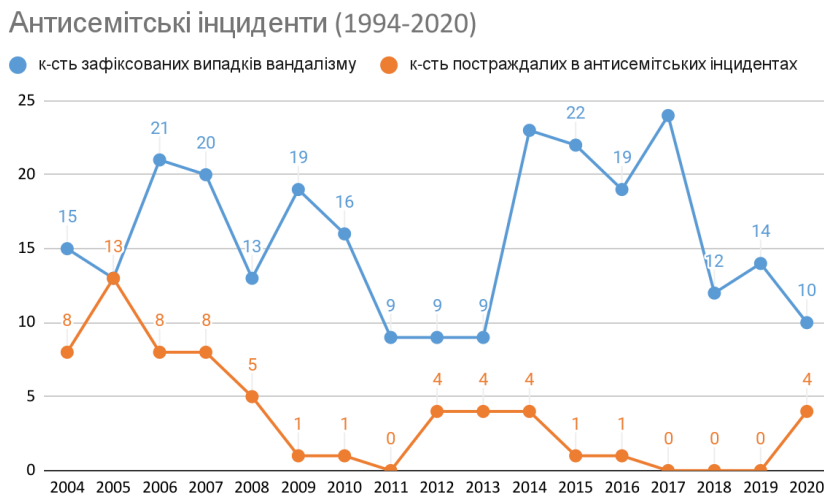
Візуалізація даних Інституту соціології НАН України (1992 - 2018) виглядає наступним чином:

Індекси ксенофобії та антисемітизму 1992-2018 рр. (за даними Інституту соціології НАН України)

Рис. 2.2. Індекси ксенофобії та антисемітизму за 1992-2018 рр. (дані Інституту соціології НАН України)

Також для подальшого розгляду динаміки було побудовано діаграму за даними групи моніторингу прав національних меншин та ВААД України:

Рис. 2.3. Антисемітські інциденти за 2004-2020 рр. (дані Моніторингу)

Варто нагадати про те, що йшлося у вступі – відбулася тенденція збільшення насильства на ґрунті антисемітизму, 4 випадки, за минулі роки: 2019, 2018, 2017 – не було зафіксовано жодного випадку. Дані за 2020 рік по індексам ксенофобії та антисемітизму відсутні. Але по індексам антисемітизму за 2019-2017 роки (КМІС) видно, що вони більш-менш залишалися на сталому рівні: 4,07 (2019), 4,35 (2018), 4,23 (2017); індекси ксенофобії в ті роки були наступними: 4,01 (2019), 4,20 (2018), 4,14 (2017).

Тобто що індекси ксенофобії, що індекси антисемітизму перебували на одному, тому самому рівні, з не дуже значною різницею у 0,1-0,3 бали. Індекси ксенофобії та антисемітизму Інституту соціології НАН відомі лише за 2016 та крайній 2018 і вони становлять: 2016 –4,7 (ІА) та 4,7 (ІК), 2018 – 4,7 (ІА), 4,6 (ІК). Якщо порівнювати 2018 рік у КМІС та Інституті соціології то видно, що дані відрізняються на 0,35 та 0,4 бали відповідно. З чим пов'язана різниця на перший погляд важко сказати, але якщо звернутися до інтерпретації шкали Богардуса Н. Паніної то обидва результати за 2018 рік знаходяться у одному діапазоні, тобто «національна відокремленість» (від 4 до 5 балів) або між «4. Допустив(ла) би як колег по роботі» та «5. Допустив(ла) би як жителів України».

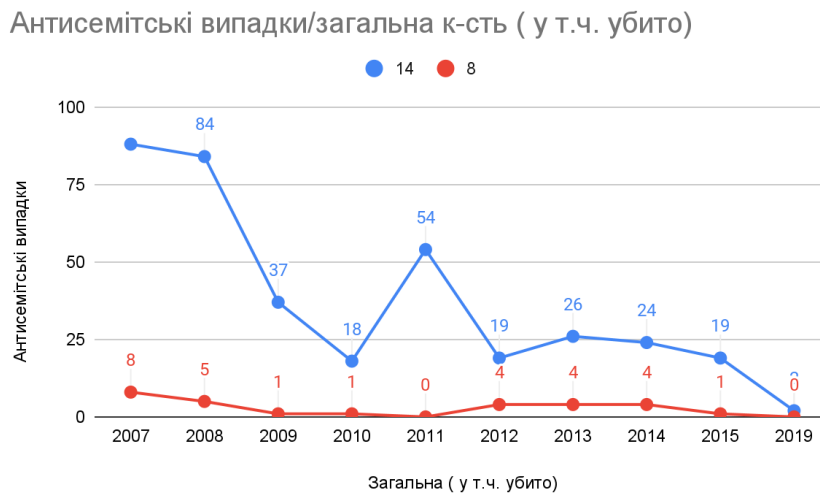
З чим можна пов'язати зріст у антисемітських нападах: по-перше, це ситуація з коронавірусом, а точніше поширення коронавірусу в зв'язку з паломництвом та побоювання людей щодо цього. (BBC,2020) Також у Умані, напередодні місцевих виборів, місцева влада вирішила задля отримання підтримки населення за рахунок розпалювання побоювань людей щодо паломників у соціальних мережах та ЗМІ. Тому великого паломництва не було у цьому році, бо Україна закрила кордони.(BBC,2020). Ступінь загостреного сприйняття загрози населенням з поширенням коронавірусу, обумовило тим самим ряд дискримінаційних проявів: хасидів могли не пускати в банки,магазини, відмовляли в обслуговуванні.(ВААД,2020)

До цього, якщо подивитися на загальну динаміку антисемітизму, (рис 2.1, 2.2.) то можна побачити, що 4 інциденти не такий вже великий зріст, в порівнянні з його історичним максимумом на ґрунті антисемітизму, який був в 2005-2007 роках. Це видно і по індексах, і по інцидентах. В 2007 та 2008 роках індекси антисемітизму становили 5,02 та 5,08 відповідно (КМІС). Це вже за інтерпретацією шкали Богардуса Н. Паніної свідчить про так звану національну ізолюваність (від 5-6 балів), тобто діапазон соціальної дистанції від “як жителів України” до “як гостей України”. При тому що загальний індекс ксенофобії не дуже змінився за ці роки і різниця становила 0,07-0,16

балів. У 2006 – 4,24, 2007 – 4,33, 2008 – 4,17. У результатах Інституту соціології ситуація була наступна: якщо в 2000 р. індекс антисемітизму становив 3,9, то у 2002 вже він становив 5, в 2004 – 5,1, в 2005 – 5, 2006 – 5,2, в 2008 – 5. Тобто з 2000 до 2002 індекс змінився більше ніж на 1 бал. Індеси ксенофобії не мали ж такого переходу і змінився лише на 0,5 балів: 2000 – 4,5, 2002 – 5,0, 2004 – 5,0, 2005 – 4,8, 2006 – 5,0, 2008 – 4,9. Щодо насильних випадків до євреїв – це було від 8 до 11 випадків і це були серйозні випадки, за даними щорічного звіту ВААД.

Чим зумовлений цей пік антисемітизму в Україні. В 2005-2007, в Україні почала поширюватися субкультура – скінхеди. Вона прийшла з Росії, а не з Заходу. Це неонациське молодіжне середовище повністю формувалося під впливом російського прикладу. В Росії тоді такі неонациські угруповання стали самі по собі являти небезпеку для всіх людей з нетиповою зовнішністю на вулиці. На це знов накладається поняття ідентичності та ідентифікації «чужих», відмінних від себе, про, що йшла мова в теоретичному розділі. В цьому і заключалася пропаганда насильних дій по відношенню до будь-яких «чужих», іноземців, в тому числі і до євреїв. Вони знімали відеоролики з нападами, розповсюджувались інструкції з вуличного терору, які писали колишні співробітники правоохоронних органів і надавали рекомендації, як уникнути відповідальності за напади (Кузьмін, 2010). З Росії ця тенденція перейшла і до України. Євреї в значній мірі були жертвами номер один, для нападаючих, тому що це була значна та помітна на фоні інших етнічна група. На відміну від Росії в Україні немає великої кількості інших, «visible minority», тобто тих, кого візуально на вулицях можна відразу відрізнити, як чужих. Адже тоді в Україні не були такої кількості іноземних студентів (вони були жертвами номер два для них). Згодом ця субкультура стала просто «модною» і пік злочинів на ґрунті ненависті в цілому напади на іноземних студентів, біженців та представників з Азії, Африки і т.ін. припадає на період трохи пізніше. Це хвиля як можна побачити на усіх графіках почала підніматися приблизно з 2004-2005 років, а пік расистських злочинів припав на 2007 -

початок 2008 років. Тоді моніторинг фіксував під 100 подібних нападів, при цьому розуміючи що зафіксовано далеко не всі випадки, а тільки ті випадки, де було достатньо інформації для того, щоб стверджувати, що це точно був випадок антисемітизму. Було 4-6 летальних результатів злочинів в рік (ВААД, 2007-2008 рр.)

Рис 2.4. Динаміка загальна та динаміка антисемітських насильницьких злочинів (дані Моніторингу)

На графіках видно цей піковий зріст расистських та антисемітських злочинів у 2007-2008 роках (2007 : 88 – загальна к-сть , 8 – антисемітських; 2008 – 84 та 8, відповідно). Видно, що антисемітське насильство не є домінуючим та найпоширенішим в Україні. В 2006 частка антисемітських інцидентів становить 57% (14 – загальна к-сть , 8 – антисемітських), однак тут не можна робити якісь однозначні висновки, можливо тут йдеться про вади самого моніторингу групи В. Ліхачова, яка почала фіксувати ксенофобське насильство якраз з 2006 року. (Ліхачов, 2015). Для таких маленьких чисел співвідношення відсотків є непоказовим, зміни у декілька випадків змінюють відсотки радикально. Наприклад, якщо загальних випадків буде на 2 більше, а

антисемітських на два менше, тобто 16 і 6, то відсоток буде 38%, а якщо навпаки, загальних на 2 менше, а антисемітських на 2 більше, тобто 12 та 10, то відсоток буде 83%, тобто 45% коливання через зміну у 2 випадки.

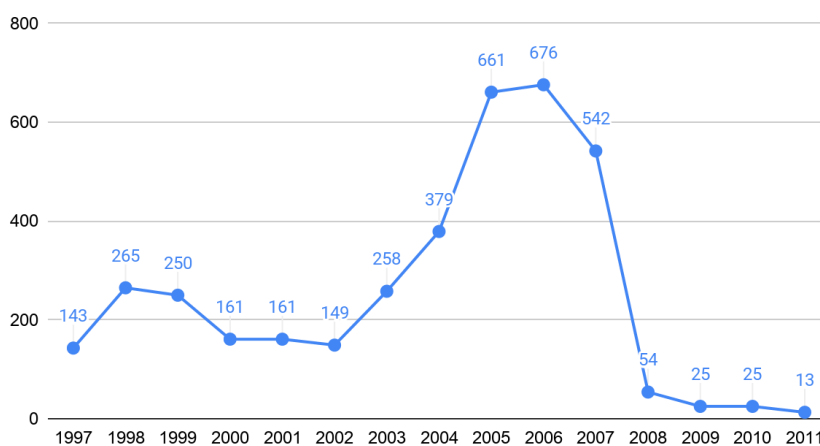
Але, як зазначав сам керівник моніторингу, В'ячеслав Ліхачов, згодом група прав національних меншин в тому числі з зібраними матеріалами прийшли до СБУ та МВД і правоохоронні органи цю хвилю сбили. Тодішній президент Ющенко написав лист генеральному прокурору і міністру внутрішніх справ, закликаючи звернути особливу увагу на злочини на ґрунті расизму і при цьому посилався на моніторинг Ліхачова, як обґрунтування (Сокурєнко, 2021). З середини 2008 року в сфері расистських злочинів почали фіксувати спад як власне і антисемітизм. Це сталося частково завдяки роботі правоохоронних органів, частково завдяки змінам в моді та в субкультурах. Такого рівня расистських та антисемітських злочинів більше в Україні не було зафіксовано. Також тоді був і пік актів вандалізму, що є логічним.

Окрім скінхедівського руху можна виділити ще один фактор зростання антисемітизму в ці роки – МАУП. Починаючи з 2003 року, МАУП розгорнула антисемітську пропагандистську кампанію в Україні. У 2001 році завдяки російським дипломатам, увійшла в контакти з сирійським, лівійським, іранським та палестинським посольствами на предмет певної співпраці. Є думки, про які не можна однозначно стверджувати, що ці контакти та були зніціюваними Росією, але, що деякі російські діячі у цьому виступали посередниками. Одночасно Георгій Щокін, засновник МАУП, товаришував з Московською патріархією і налагоджував відносини з Росією. (Зісельс, 2006). До 2001 МАУП ніяк не відзначалася антисемітизмом, але з вересня 2005 почала це робити. З початку завдяки контактам з арабськими посольствами, Щокін поїхав на дорбанську конференцію в південній Африці і там виступив з антисемітською промовою, але раніше він ніде не відзначався у цьому напрямі. Згодом під дахом МАУП почали збиратися певні автори, випускати газети, журнали, книжки, вони взяли на озброєння цю ідеологію. Тому у 2005-2007 роках дійшло до 700 публікацій на рік. (Локальна історія, 2020). Говорити

прямо, що ці публікації призвели до публічної дії не можна, бо тоді вже була Стаття 161 Кримінального Кодексу України про порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (СТ. 161 ККУ). В'ячеслав Ліхачов у своїй лекції «Антисемітизм: що відбувається насправді» зазначав, що МАУП почали продукувати велику кількість антисемітської друкованої продукції. Був журнал «Персонал +» і там за гроші публікувались статті, які були необхідні людям для захисту дисертації. Правоохоронні органи тоді відмовлялися розцінювати та розглядати пропаганду МАУП як розпалювання міжнаціональної ворожнечі за 161 статтею ККУ. Тому що Кримінальний кодекс в Україні сформулював 161 статтю так, що за усну пропаганду майже неможливо притягнути людину до відповідальності як до розпалювання міжнаціональною ворожнечі. (СТ. 161. ККУ) Однак в силу політичної волі, тодішній міністр науки Ніколаєнко, соціаліст, став продукувати ряд дій та позбавляти акредитації філіали МАУП, відкликати якісь видані дипломи чим вдарив по МАУПУ. І оскільки співпраця з арабськими країнами і арабські студенти, котрих надсилали з Сирії, були важливою складовою маупівського бюджету, але в першу чергу МАУП працював на вітчизняному ринку, згодом МАУП припинив антисемітську пропаганду, восени 2008 року вона зійшла до нуля. З 2002 року по 2008 кількість антисемітських публікацій зростало в 2-3 рази щороку і з них більше 85% становили видання МАУПУ, коли в 2007 році кількість таких антисемітських публікацій дійшло до 700 в рік.(Щур, 2021), (Сокурєнко,2021). Додатково, що можна сказати про публікації в ЗМІ це те, що вони виступають не як показником стану масової свідомості, а як одним з факторів, що на неї впливають. В. Лихачов у звіті за 2011 р. (останньому, в якому аналізуються ці дані) зазначає наступне: «у сфері антисемітської пропаганди триває спад, що почався понад чотири роки тому. Згідно з даними моніторингу антисемітизму ВААД України, за 9 місяців 2011 року було зафіксовано 13 антисемітських публікацій. Основні антисемітські публікації були у газеті «За вільну Україну плюс» (Львів), «Сота свободи» (Львів),

«Інформаційний бюлетень» (Кременчук). Роком раніше, у 2010 було опубліковано 25 антисемітських статей; Протягом 2009 – 46, у 2008 р. – 54, у 2007 – 542. у 2006 року їх було зафіксовано 676, у 2005 – 661, у 2004 – 379, в 2003 – 258, а роком раніше – 179» (Ліхачов, 2011). У звіті В. Ліхачова за 2006 рік динаміка антисемітських публікацій була наступна : 1997 рік – 143 публікації, 1998 – 265, 1999 – 250, 2000 – 161, 2001 – 161, за 2002 подано іншу цифру – 149, а не 179 публікацій)

Динаміка антисемітських публікацій(1997-2011)

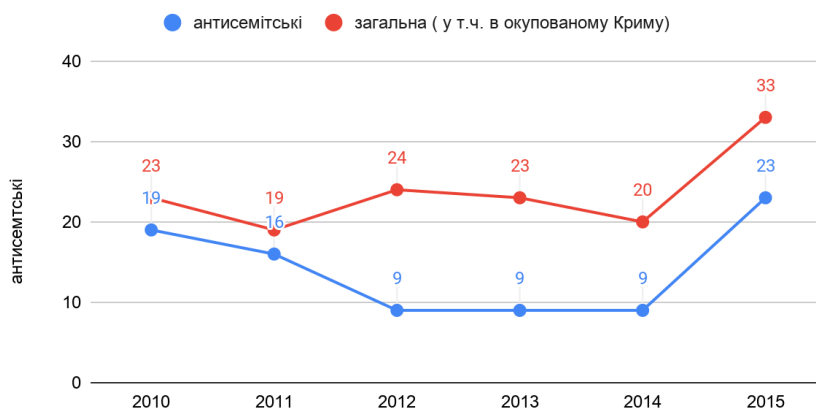

Рисунок 2.5. Динаміка антисемітських публікацій за 1997-2011 рр. (дані моніторингу)

На графіку видно цей зріст антисемітських публікацій від початку 2000-х і спадом після 2008. Також такою низькою кількістю антисемітських публікацій з 2010-х років (в порівнянні навіть з кількістю публікацій у 1990-х) можна обумовити тим, що значна частина пропаганди перейшла у інтернет. В Ліхачов зазначає, «антисемітська, так само як і загалом ксенофобська та неонацистська пропаганда, останніми роками все більше переходить з друкованих ЗМІ до Інтернету, де її обсяг просто не підлягає повноцінному огляду» (Ліхачов, 2011). Правда на сьогодні в Україні стосовно такого контент

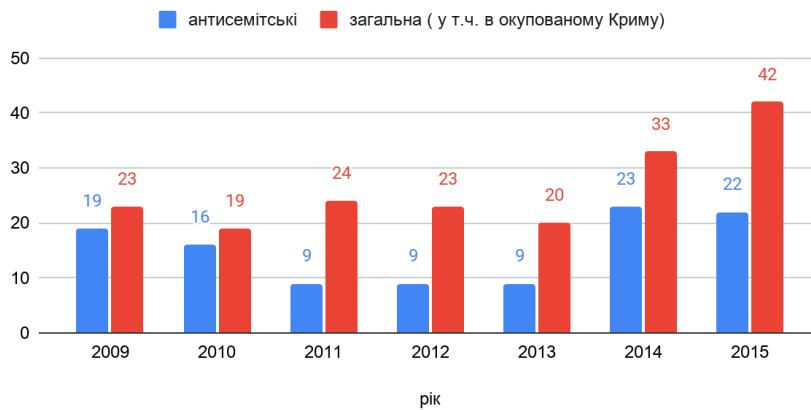
аналізу є проблема грошей і володіння софтом. Є методи аналізу Інтернет видань і соціальних мереж, є компанії, які цим займаються (LOOQME, наприклад) і КМІС може це робити, якщо будуть замовлення. Це б суттєво відображало ситуацію щодо масових настроїв, через розвинене коментування в соціальних мережах. Не дивлячись на причину такого зростання антисемітських публікацій, можна припустити, що все ж таки вони мали певний вплив на читачів, за словами експертів з цих питань. (Ліхачов, 2020)(Нахманович, 2016, с. 389-390). З 2008 року ситуація почала поліпшуватися. Щодо антисемітських випадків вандалізму на загальній картині ксенофобії, дані групи моніторингу з прав національних меншин оприлюднені з 2009 року до 2015 виглядають наступним чином (Ліхачов,2015):

Загальні випадки ксенофобського вандалізму та антисемітські випадки (2009-2015)

Рис. 2.6. Динаміка випадків ксенофобського та антисемітського вандалізму (2009-2015)

Загальні випадки ксенофобського вандалізму та антисемітські випадки (2009-2015)

Рис. 2.7. Випадки ксенофобського та антисемітського вандалізму (2009-2015)

На відміну від антисемітського насильства у загальній картині ксенофобських та расистських нападів, які становили невелику частку від усіх випадків, окрім 2006, по **Рис. 2.7.** видно пропорційне відношення антисемітських випадків вандалізму до загальних ксенофобських випадків вандалізму. Наприклад, у 2009 це співвідношення становить 19/23, а в 2010 – 16/19, що становить 83% та 84% від всіх випадків загалом. Потім йде поступовий спад до 2014 року, де антисемітський вандалізм від загальної кількості становить приблизно 40%. З 2014 знову починається зростання і співвідношення стає 23/33 (2014), 22/42 (2015), тобто 70% і 52% відповідно. Про динаміку антисемітизму після 2013-2014 роках зазначено у наступному розділі.

Індекси антисемітизму (КМІС) як видно на діаграмі пішли на спад і залишалися в границях 4-5 балів, тобто «національна відокремленість» та соціальна дистанція у форматі «як колег по роботі», «як жителів України». На діаграмі Інституту соціології цей спад не спостерігається так конкретно, як у

КМІС, хоча видно зріст індексів з 2004, і залишається він наступні роки у +/- 5 балів. Що за інтерпретацією Н. Паніної буде трактуватися, як «національна ізольованість» (від 5 до 6 балів), тобто «допустив би як жителів України». У КМІС дані були наступні: 2004 – 4,32 (Індекс ксенофобії – 4,24), 2009 – 4,99 (ІК – 4,19), 2010 – 4,88 (ІК – 4,15), 2011 – 4,9 (ІК – 4,18), 2012 – 4,81 (ІК – 4,09), 2013 – 4,61 (ІК – 4,02). В 2004 – 15 випадків вандалізму, 2006 – 21, 2008 – 13, 2009 – 19. За даними Інституту соціології НАН України: 2004 – 5,1 (ІК – 5,0), 2008 – 5 (ІК – 4,9), 2010 – 5,1 (ІК – 5,0), 2012 – 5 (ІК – 4,9), 2014 – 4,8 (ІК – 4,8). Як видно по даним, у КМІС по індексах цей спад більш помітний ніж у Інституту соціології. Видно, що результати досліджень КМІС та Інституту соціології не збігаються у індексах що ксенофобії, що антисемітизму, хоча однакові тенденції у динаміці змін простежуються. Чому так відбувається - встановити поки що не вдалося. Але поступово кількість випадків почала знижуватися після закінчення у 2007 році пропаганди: 2010 – 16, 2011, 2012 – 9, 2013 – 9 (вандалізм). Щодо антисемітського насилля до 2010 року їх кількість спала до нуля. В 2013 ситуація була така що майже не було антисемітського насилля і був стабільно низький рівень антисемітського вандалізму.

2.3. Міжетнічні відносини та антисемітизм в Україні після 2014 року

В 2014 ситуація змінилась, бо в Україні сталися важливі як і для держави, так і для народу та меншин події, Майдан та початок Російсько-української війни з 2014 року. Окрім того, що фактор антисемітизму та спекуляцій на антисемітизмі були важливими у російській, антиукраїнській пропаганді направлені на виправдання російської агресії, ще раніше, в 2013 році, (останній рік президентства В. Януковича) тема антисемітизму стала важливою для урядових політтехнологічних кампаній направлених проти опозицій. Починаючи з весни 2013 року, влада почала експлуатувати антифашистську риторику в своїй політичній пропаганді, направленої проти

опозиції, одночасно ініціювавши антисемітські прояви. Це робилося для того, щоб дискредитувати опозицію як націоналістичну та антисемітську можна буде підірвати її підтримку на заході. (Сокурєнко,2021) Але тут варто зазначити, що антисемітські інциденти відбувалися на штучному рівні, як тоді намагалася зробити влада, а не на природньому, як у 2000-х. Тому тут не можна об'єктивно оцінити реальне зростання антисемітизму.

Вже за часи Революції гідності група моніторингу з прав національних меншин, зокрема В'ячеслав Ліхачов, стверджували у своїх заявах, що ряд антисемітських нападів, які відбулися в Києві під час і після Майдану були антисемітськими провокаціями, які скоріше за все виконувалися так званими «тітушками» рівно для того, щоб створити цей ґрунт для нездорового ажіотажу на темі антисемітизму та використати це в пропаганді проти протестуючих (Щур, 2021). З початком російської агресії цю ж схему стала використовувати Росія. ВААДУ фіксували своїх звітах підпал синагог або меморіалів в 2014, 2015, 2016, роках, які були ініційованими Росією та проросійськими колами. (ВААДУ, 2014, 2015, 2016). В 2014 році було зафіксовано 23 випадки антисемітських актів вандалізму, в порівнянні з 9 у 2013, в рік до революції. В 2015 їх було 22 і з тих пір фіксувався поступовий спад, в 2016 – 19 випадків, в 2018 – 12, 2019 – 14. Щодо індексів ксенофобії, з 2014 картина покращилася : 2014 – 4,19 (ІК – 4,0), 2015 – 4,38 (ІК – 4, 26), 2016 – 3,98 (ІК – 3,89), 2017 – 4,23 (ІК – 4,17), 2018 – 4,35 (ІК – 4,20)(КМІС). Ці показники вже свідчать про наближення до «відкритості (толерантності)» до етнічної групи за інтерпретацією Н. Паніної (від 2,5 до 4 балів), наприклад у 2016 році. Тобто соціальна дистанція була між градаціями «допустити, як сусідів» та «допустити, як колег по роботі». У Інституту соціології дані виглядали наступним чином: 2014 – 4,8 (ІК – 4,8), 2016 – 4,7 (ІК – 4,7), 2018 – 4,7 (ІК – 4,6), тобто тут вже буде «соціальна ізольованість». Тут соціальна дистанція буде більше ніж у результатах КМІС за ці ж роки і різниця становить: у 2014 – 0,61 (0,8), 2016 – 0,72 (0,81) , 2018 – 0,35 (0,4). Однак тенденції залишаються тими ж, що свідчить про поступове, невелике

зменшення соціальної дистанції після 2014. Можливо таке зменшення соціальної дистанції між українцями та євреями було спричинено війною. Цікаво, що з 2014 року дистанція з росіянами суттєво збільшилась. Ще на початку 2014 індекс ксенофобії до росіян становив 2,65 (КМІС), і це була найменша соціальна дистанція до етнічної меншини в Україні. Тобто українці могли їх допустити «як близьких друзів», що свідчить про «абсолютну відкритість» та толерантність до групи. А вже в 2015 році цей індекс до росіян становив 4,02 бали, таких балів раніше росіянам ніколи не надавали. У 2016 індекс ксенофобії до росіян становив вже 3,52, в 2017 – 3,43, 2018 – 3,84, в 2019 – 3,56. У результатах Інституту соціології ці зміни також помітні : в 2012 до росіян індекс ксенофобії становив 3.3., а вже в 2014 – 4,3, в 2016 – 4,6, в 2018 – 4.4.

І за останніми даними Моніторингу в 2020 було зафіксовано 8 випадків антисемітського вандалізму і це як видно нижче ніж було 2009-2012 роки до революції. З 2016 року ВААД України у своїх звітах стверджували про провокації, тому що правоохоронні органи працювали і були заарештовані декілька груп, які брали участь та організовували подібні провокації. Ці провокації були не тільки антисемітського характеру, але й також по відношенню до польських, угорських, румунських меморіалів та інших об'єктів. Значна частина інцидентів, пов'язаних з антисемітизмом, були провокаціями, які відбувалися для того, щоб показати, як небезпеку у виді зростання антисемітизму та міжнаціональної ворожнечі в Україні.

Спеціалісти з питань єврейства та антисемітизму схиляються до того, що ситуація 2020 року була нетипова, як і згідно доповіді Всесвітньої семітської організації, так і по спеціальному дослідженню єврейського конгресу. Виділяють такий чинник, що сприяв зростанню антисемітизму у світі - це розповсюдженням коронавірусу. Тому що це дало великий вплив конспірологічних теорій, теорій змов, в тому числі пов'язаними з євреями.

Також варто враховувати локальний контекст – закон про ринок землі. В українському суспільстві виникали антисемітські заяви в тому, що євреї

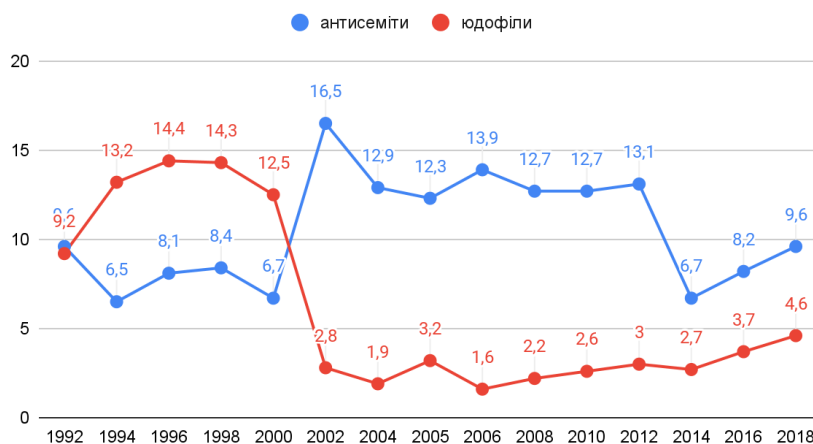
вирішили скупити українську землю, і в цілому в ряді інцидентів вандалізму, людина яка скоювала цей злочин залишала надписи, які свідчили про те, що він погрожує євреям якщо ті викуплять українську землю.(ВААДУ, 2019)

Також негативні вислови до єврейської спільноти можуть виникати в контексті президента України, Володимира Зеленського. Про це пишеться у звіті: в Вінниці п'яний дебошир прийшов пред'являти претензії на Зеленського. На одному єврейському цвинтарі хтось зеленою фарбою написав "Зе".(ВААДУ, 2020). По мірі розчарувань суспільства в діях президента, в контексті пандемії і економічного спаду розчарування буде відбиватися і на єврейській спільноті. Ці розчарування теж можуть негативно відобразитися через асоціації з президентом і можна припустити, що це може і подальше впливати на невеликий, але ріст антисемітизму. Ще варто зазначити, що на зменшення актів антисемітизму, вандалізму вплинула обумовлена карантинною ситуацією на вулицях, стало менше людей і т.ін. Після того як антисемітизм в 2014 році був важливим для російської пропаганди та трохи збільшився у тому році по різних показникам, він поступово почав спадати по мірі своєї неефективності. Зараз він знову набуває важливого значення в інформаційному просторі, частково це пов'язано з неоднозначною реакцією, яку викликає проект Фрідмана по меморіалізації бабиного яру, частково це може бути викликано другими причинами.

2.4. Антисеміти та юдофіли в Україні

Також динаміку щодо євреїв за шкалою Богардуса можна розглянути з двох крайніх груп в соціальній дистанції: ті, хто допустив(ла) би євреїв, як членів родини (юдофіли), і ті, хто не допустив(ла) би євреїв в Україну (антисеміти). Виглядати це буде наступним чином:

Динаміка антисемітів та юдофілів (% , дані ІСНАН)

Рисуюнок 2.8. Антисеміти та юдофіли (ІСНАН України)

Динаміка антисемітів та юдофілів (%, дані КМІС)

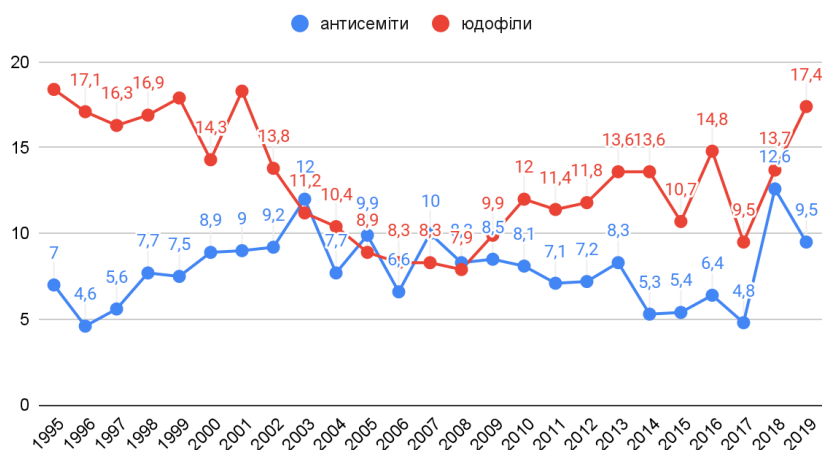

Рис. 2.9. Антисеміти та юдофіли (дані КМІС)

Таблиця 2.2. Антисеміти та юдофіли (Інститут соціології НАН України)

Рік	антисеміти (%)	юдаїки (%)	індекс антисемітизму
1992	9,6	9,2	4,2
1994	6,5	13,2	3,8
1996	8,1	14,4	3,8
1998	8,4	14,3	3,9
2000	6,7	12,5	3,9
2002	16,5	2,8	5,0
2004	12,9	1,9	5,1
2005	12,3	3,2	5
2006	13,9	1,6	5,2
2008	12,7	2,2	5,0
2010	12,7	2,6	5,1
2012	13,1	3	5,0
2014	6,7	2,7	4,8
2016	8,2	3,7	4,7
2018	9,6	4,6	4,7

Таблиця 2.3. Антисеміти та юдофіли (КМІС)

1995	7,0	18,4	3,56
1996	4,6	17,1	3,89

1997	5,6	16,3	3,97
1998	7,7	16,9	4,02
1999	7,5	17,9	3,89
2000	8,9	14,3	4,10
2001	9,0	18,3	3,92
2002	9,2	13,8	4,13
2003	12,0	11,2	4,34
2004	7,7	10,4	4,32
2005	9,9	8,9	4,41
2006	6,6	8,3	4,31
2007	10,0	8,3	4,62
2008	8,3	7,9	4,1
2009	8,5	9,9	4,36
2010	8,1	12,0	4,28
2011	7,1	11,4	4,36
2012	7,2	11,8	4,20
2013	8,3	13,6	4,24
2014	5,3	13,6	4,19
2015	5,4	10,7	4,38
2016	6,4	14,8	3,98

2017	4,8	9,5	4,23
2018	12,6	13,7	4,35
2019	9,5	17,4	4,07

Перше, що впадає в очі це збільшення антисемітів у вже вищезгаданий раніше період, в 2004-2007 роки. Наприклад, за даними Інституту соціології НАН України в 2000 частка антисемітів була 6,7% , а починаючи з 2002 вона суттєво зросла у 2,5 рази більше і становила 16,5%. Юдаїки становили ж 2,8% у 2002 році, в порівнянні з 12,5% у 2000 році. В 2004 р. частка антисемітів становила 12,9%, в 2005 – 12,3, в 2006 – 13,9%, в 2008 – 12,7%, в 2010 – 12,7%, в 2012 – 13,1%. В 2014 цей відсоток пішов на спад і був як у 2000 – 6,7%. У даних КМІС такого збільшення частки антисемітів на спостерігається і вона залишається практично незмінною (6-9,5%), лише в деяких роках частка антисемітів була більше ніж зазвичай: в 2003 – 12% , в 2005 – 9,9%, в 2007 – 10%, в 2018 – 12,6%. Найбільша кількість юдофілів (15-20% за двома джерелами) спостерігається в середині 1990-х років, потім ця частка у першій половині 2000-х починає знижуватися. В 2000-х та 2010-х роках частка антисемітів залишається приблизно на одному рівні: 2-4% (Інститут соціології), та 9–10% (КМІС); потім поступово починає зростати і на сьогоднішній наближається все більше до значень кінця 1990-х. Тобто можна зробити припущення, що загальні зміни в індексі антисемітизму пов'язані не як з самим зростанням ворожості до євреїв і антисемітизму, а зі збільшенням (або зменшенням) особистої закритості, соціальної дистанції. Мається на увазі, коли для людини якась етнічність починає більше важити в питанні сімейного або дружнього спілкування. Відсоток антисемітів та юдофілів, які є складовими індексу антисемітизму підвищують значущість цих результатів, бо за стандартних умов кореляція мала би бути більш-менш однаковою для

обох груп . Виходить також, що частка антисемітів підвищує індекс антисемітизму на певну величину.

2.5. Узагальнення даних за різними динаміками антисемітизму

Далі у роботі було узагальнено дані за такими показниками, задля компактного представлення усіх даних:

- середня дистанція до євреїв (КМІС)
- відсоток антисемітів (КМІС)
- середня дистанція до євреїв (ІСНАН)
- відсоток антисемітів (ІСНАН)
- вандалізм (моніторинг ВААД)
- дії проти євреїв (моніторинг ВААД) (Додаток Б)

Добавлено примечание ((ПВ1)):

Після чого було перераховано середнє, максимальне та мінімальне значення для кожного показника. Далі було перераховано для кожного з показників по кожному року відхилення від середнього значення та відсоток від максимально можливого задля того, щоб об'єднати усі дані в один показник для кожного року.

У результаті перерахунків виявилось, що відсоткове відношення до максимального значення показників краще ніж відхилення від середнього , задля того, щоб звести різні розмірності (показники) до однієї шкали - від 0 до 100. Далі вже з цих перерахунків було знову виведено середнє значення по показниках за кожен рік, щоб звести всі дані до однієї кривої. Варто зазначити, що по багатьом рокам дані відсутні за різними показниками, наприклад : ІСНАН України проводить дослідження раз на два роки, починаючи з 1992, у КМІС дані відомі з 1995, а у моніторингу з 2004. Ці умови ускладнюють інтерпретацію даних. Тому далі була зроблена імпуація даних, тобто заповнення пропусків, замість відсутніх даних за методом – заповнення середніми за присутніми значеннями у вибірці (Пугачова, 2006). Перерахунки були з 1996 року, бо з 1992 по 1995 роки відомі лише 2 з 6 показників, з 1996

вже по 4 показники, а з 2004 р. 6 показників, том що додалися дані моніторингу ВААД. У результаті узагальнення даних було розбито на 3 динаміки: з 1996 по 2019 (4 показника до 2004 р. плюс 6 показників з 2004 р.), з 2004 по 2019 рр. – 6 показників, з 1996 по 2018 рр. (за 4 показниками, крім антисемітського насильства та вандалізму).

Узагальнення даних за показниками (1996-2019)

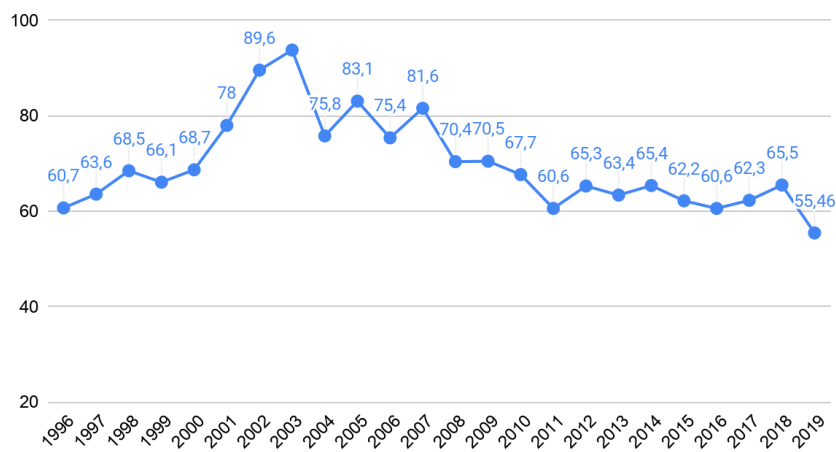
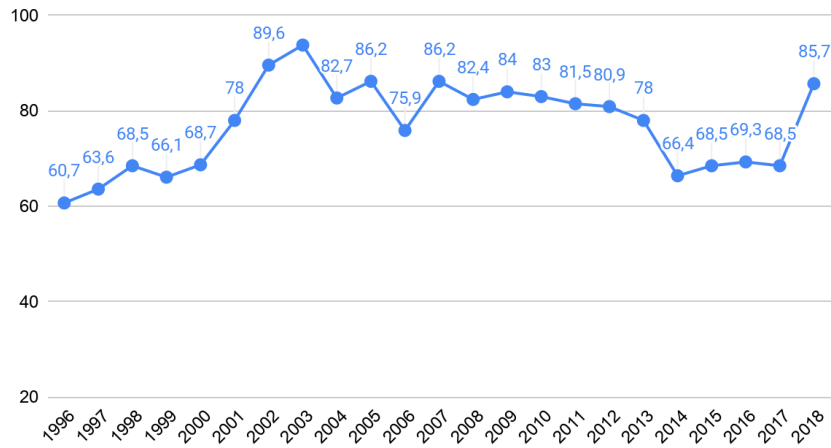

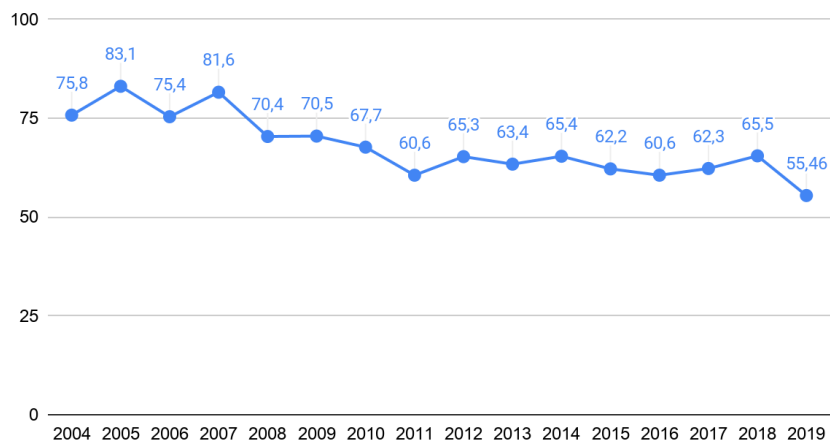
Рис 2.10. Узагальнення даних за показниками (1996-2019)

Узагальнення даних за 4 показниками (1996-2018)

2.11. Узагальнення даних за 4 показниками (1996-2018)

Узагальнення даних за 6 показниками (2004-2019)

2.12. Узагальнення даних за 6 показниками (1996-2019)

Як видно, за діаграмами пік антисемітизму за спільним показником спостерігається у 2003 і становить 89,6% від максимального значення. Індекс антисемітизму за даними КМІС тоді становив 4,34, а частка антисемітів становила 12%, ІСНАН України в той рік не проводив дослідження. Задля порівняння, в 2002 році індекс антисемітизму (КМІС) становив 4,13, частка антисемітів 9,2. Але стверджувати точно, що за усю динаміку антисемітизму пік відбувся у 2003 році не можна, бо дані за цей рік у ІСНАН відсутні, даних Моніторингу також тоді не було і показники витягнуті за рахунок знаходження середнього значення за % від максимального за 2002 та 2004 роки. А за 2005 та 2007 рік вже більш ясна картина, бо відомі дані за усіма 6 показниками. На усіх трьох діаграмах видно зріст у 2005, спад у 2006 і знову зріст у 2007. З урахуванням даних моніторингу, які почалися з 2004 загальний показник становить у 2005 та 2007 – 86,2 %. З урахуванням значень за вандалізм та дії проти євреїв, у 2005 – 83,1 %, у 2007 – 81,6%. Це накладається на історичний контекст у динаміці антисемітизму та події, які відбувалися в ті роки, згадувалися у підрозділі 2.2. Окрім цього видно, що до сьогодення антисемітизм поступово знижується, і в 2019 р. він становить 55,46 % від найбільшого значення за усю динаміку антисемітизму, що не може говорити про збільшення антисемітизму в Україні та його високий рівень загалом.

ВИСНОВКИ

Отже, робота була побудована на 2 основних аспектах: по-перше, історичний контекст існування антисемітизму в Україні та його зв'язок з формуванням єврейської ідентичності, по-друге, власне динаміка змін антисемітизму в незалежній Україні та на якому рівні антисемітизм знаходиться зараз. Емпірична частина будувалася на 3 джерелах даних: КМІС, Інститут соціології НАН України, моніторинг антисемітизму в Україні (група моніторингу прав національних меншин, ВААДУ). Варто зазначити, що метод

шкали соціальної дистанції Богардуса, який використовується для дослідження міжетнічних відносин, має певні проблеми з валідністю. Наявний метод не надає достатньо опцій для повномасштабного вивчення антисемітизму. Також матеріали моніторингів і соціальних досліджень не надають достатньо даних і можуть обмежувати картину ставлення українців до євреїв. Кількісно з даних видно, що в Україні не зростає рівень реального антисемітизму і не проявляється активно у суспільному житті, кількість антисемітських злочинів є низькою, хоча все ще існує.

Не можна абсолютно пов'язати пряму антисемітську агресію, із загальним рівнем ксенофобії або із рівнем самого антисемітизму. Разом із тим слід зазначити, що пропаганда у питаннях етнічних менших, до євреїв зокрема, має свої політичні цілі може впливати на відношення людей до євреїв та збільшувати частку антисемітів, хоч і не на багато. Відкритим залишається питання, якою мірою антисемітські злочини та агресія у сторону євреїв змінюються зі збільшенням загальної соціальної дистанції щодо них. З роботи випливає, що наявні два контексти в якому перебуває антисемітизм – політичний (національно-історичний) та культурний (етнічний). Перший – зумовлений історичними та політичними чинниками. Він пов'язаний зі сприйняттям тих чи інших етнічно-релігійних груп, наприклад коли і українці, і євреї були меншинами і перебували під владою чи то Польщі, чи то Росії. І зараз, коли українці на етапі розбудови власної суверенної, незалежної держави зі своєю спільною національною ідентичністю, їх стосунки з євреями будуть ще більше покращуватися. Однак існує другий контекст антисемітизму – культурний, що пов'язаний з двома цивілізаційними моделями: європейською (західна) та євразійською (східноєвропейська, пострадянська). Такі розбіжності у багатьох речах, враховуючи те, що кожен з нас має ці дві цивілізаційні ідентичності в собі, в загальному випадку викликають певне соціальне дистанціювання, а в найбільш радикальному прояві – ксенофобію, зокрема, антисемітизм. Хоча, в принципі, важко повністю викоренити в суспільстві антисемітизм (як і будь-яку ксенофобію), але можна формувати

нову ідентичність, яка буде вільною від стереотипів. Адже, як показали результати роботи, антисемітизм не перебуває на високому рівні та не є поширеним явищем в країні. Але в Україні залишається стереотипне мислення щодо єврейської громади, через співставлення “своїх” та чужих”, яке формувалося у східноєвропейському контексті. Не дивлячись на те, що антисемітизм не становить велику загрозу для єврейської спільноти та поступово спадає, державі все одно варто приділяти увагу єврейському питанню. Адже те, що реальний рівень антисемітизму не зростає, не позбавляє український народ від стереотипних уявлень про євреїв. Також Україна на міжнародному рівні ще сприймається як антисемітська держава, наприклад заданими Антидифамційної ліги (АДЛ). Тому державі потрібно не уникати цього, бо це може впливати на імідж України на міжнародному рівні. Слід інакше висвітлювати єврейську історію та культуру, насамперед, засобами освіти, роботою єврейських громад та організацій. Потрібно формувати нові сенси на державному, культурному, соціальному рівнях, задля того, щоб відбувалася дерусифікація та дерадянізація. Це може сприяти подальшому зближенню євреїв з українцями і над цим треба працювати. Тому що це важливо, щоб ситуація в Україні дійсно поліпшувалася та правоохоронні органи якісно робили свою роботу. Важливо, щоб в масовій свідомості українського народу рівень антисемітизму та ксенофобії зменшувався, а не зростав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Арбеніна, В. (2007). Етносоціологія. Харків. ХНУ ім. В. Н. Каразіна

Бенмелех, М. (2020). Синедріон для Наполеона. *Segula. 5781* (Єврейський журнал). Режим доступу: <https://jewishmagazine.ru/articles/history/sinedrion-dlja-napoleona/>

Головаха, Є. (2008). Українське суспільство 1992–2008: Соціологічний моніторинг . Київ: Інститут соціології НАН України.

Головаха, Є. (2012). Психология и другие смешные науки. Альтернативный словарь. Киев. М. Смысл.

Гольд, М. (2020). Директор КМІС Володимир Паніотто: не треба плутати реальний антисемітизм зі стереотипами. *Хадашот. Видання асоціації єврейських організацій та громад України*. Режим доступу: <http://hadashot.kiev.ua/content/direktor-kmis-vladimir-paniotto-ne-nado-putat-realnyy-antisemitizm-so-stereotipami>

Голобуцький, П.В. (2006) Антисемітизм. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія. ІНАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.

Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=42916

Гумільов, Л.Н. (2002). Етногенез і біосфера Землі / . Рольф.

Гуменюк, Л.Й. (2011) Соціально-психологічні диспозиції ксенофобії у молодіжному середовищі. Серія психологічна. *Науковий Вісник 2'2011 Львівського державного університету внутрішніх справ* . - с. 154-164

Эриксон, Э.(1999) Идентичность: юность и кризис. Москва: Гардарики. - 255 с.

Заславская, А.(2019). В'ячеслав Ліхачов. Рівень антисемітизму в Україні – падає чи зростає? *Ваад України*. Режим доступу: <http://vaadua.org/news/vyacheslav-lihachev-uroven-antisemitizma-v-ukraine-padaet-ili-rastet>

Зісельс, Й.(2009). Матриця ідентичності українських євреїв. *Український журнал*. Київ. Режим доступу: <http://ukrzurnal.eu/pol.archive.html/734/>

Зісельс, Й.(2006). «Антисемітські» нариси, або Нові пісні про старе. *Майдан*. Київ. Режим доступу: <https://maidan.org.ua/static/mai/1136302650.html>

Зісельс, Й. (2015). «Ідентичність та цінності» Презентація до доповіді на конференції "Цінності та Модернізація" з циклу Україна Майбутнього. 17.09.2015. Київ. Український Дім

Відео: http://novakraina.org/projects/ukraine_future/vistupi-ta-prezentacii-z-konferencii

Зісельс, Й. (2016) Парадоксы и проблемы еврейской идентичности. Лекция. "Эксклюзив ваада", ВААД України.

Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=2U5uv9DzNaQ>

<http://vaadua.org/news/iosif-zisels-paradoksy-i-problemy-evreyskoy-identichnosti-lekciya>

Зюзіна, А-М., Черноіваненко, В. (2011). ЮДАЇЗМ: ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА ВИРОВЧЕННЯ. *Матеріали Міжнародної молодіжної релігієзнавчої школи з юдаїки (6-18 липня 2010, Київ-Умань)*. Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2380/Yudaizm_doslizhennia%20istorii.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Іванов, А.Е.(2007).Єврейське студентство в Російській імперії початку ХХ століття. Яким воно було? Досвід соціокультурного портретирования. *М.: Новий Хронограф, 2007. – 436 с. Режим доступу: https://lechaim.ru/ARHIV/198/pcontra.htm*

Картунов, В. О. (1999). Вступ до етнополітології : науково-навчальний посібник. Київ.

Козерод, О.(2012) Висвітлення проблем єврейської ідентичності у світі: сучасна англomовна історіографія. Кроз М. В., Р. Н. (2005). Соціально-психологічні та правові аспекти ксенофобії. Academia.

Колісник, О.В. (2017) До проблем визначення соціокультурних контекстів понять «ідентичність» та «самоідентифікації». - с.118-132. Режим доступу:https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/8262/1/20171122_301.pdf

Крячко, В. І. (2012) ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНІЧНОСТІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ РАКУРС БАЗОВИХ ТЕОРІЙ.

Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/8891/1/Kryachko%20V.%20I..pdf>

Кузьмін, А.Г. (2010). Ультраправі скінхеди в сучасній Росії: еволюція політичної ідеології і практики. *Політекс. Том 6, №1*. Режим доступу:<https://cyberleninka.ru/article/n/ultrapravye-skinhedy-v-sovremennoy-rossii-evolyutsiya-politicheskoy-ideologii-i-praktiki/viewer>

Куришко, Д., Станкевич М. (2020). "Чому для них немає карантину?" Чи пустять хасидів до Умані. *BBC News Україна*. Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53870236>

Ларченко, М.Л. (2011). Етнічні стереотипи та їх вплив на рівень національної толерантності. Національний технічний університет України.

Режим доступу: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/download/123546/118199>

Ліхачов, В. (2011) Антисемітизм-2011. Попередні підсумки – Режим доступу <http://old.vaadua.org/Antisemitism%202009/2011-predv%20itogy%20%20had11-12.html>.

Ліхачов, В. (2006) Антисемітські акції та публікації в періодичних виданнях України 2006 року – Режим доступу : <http://old.vaadua.org/Antisemitism%202009/antisem%202006/2006%20izdan.htm>.

Ліхачов, В.(2012) Ксенофобія та націонал-екстремізм в Україні. Доклад по результатам моніторингу. – С. 4–5 Режим доступу : http://eajc.org/data//file/Xenophobia_in_Ukraine2012_Report.pdf.

Ліхачов, В. (2016) Антисемітизм в Україні. Попередній доклад. – С. 1 (У тексті пагінація відсутня) Режим доступу : http://eajc.org/data//file/Antisemitism_in_Ukraine2016Rus.PDF.

Ліхачов, В. (2015) Два роки війни: Ксенофобія в Україні в 2015 г. Інформаційно-аналітичний доклад по результатам моніторингу.– Режим доступу : http://eajc.org/data//file/Xenophobia_in_Ukraine_2015.pdf.

Ліхачов, В. (2020). Антисемітизм в Україні – 2020. Доповідь за підсумками моніторингу.*Конгрес національних громад України. Група моніторингу прав національних меншин. Асоціація єврейських організацій і общин (Ваад) України.* Київ. Режим доступу: <http://vaadua.org/sites/default/files/files/2021/Antisemitism2020draft.pdf>

Ліхачов, В. (2019). Антисемітизм в Україні – 2020. Доповідь за підсумками моніторингу.*Конгрес національних громад України. Група моніторингу прав національних меншин. Асоціація єврейських організацій і общин (Ваад) України.* Київ. Режим доступу: http://vaadua.org/sites/default/files/files/Antisemitism_in_Ukraine2019Ukr.pdf

Ліхачов, В. (2014). Прояви антисемітизму та ксенофобії в Україні в період Майдану і після (листопад 2013 - березень 2014 г.) *Харківська правозахисна група. Інформаційний портал «Права людини в Україні»*. Режим доступу: <http://khpg.org/1411413623>

Маринович, М. (2009) Ісус і божий народ: юдеї і християни у спільноті спасіння. Український Католицький Університет. Інститут релігії та суспільства. *Видавництво "Свічадо"*. Львів. - с.9-62

Режим доступу: <http://irs.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2010/08/isusiboznarod.pdf>

Мурашко, А.(2021). Мітинг під посольством Ізраїлю в Києві: у поліції повідомили про ситуацію. *UMN*. Київ. Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1911267-miting-pid-posolstvom-izrayilyu-v-kyevi-u-politsiyi-povidomili-pro-situatsiyu>

Мурсалова, А.(2016) Концепция права в авраамических религиях. *Journal of religious studies*. The State Committee on Religious Associations of the Republic of Azerbaijan. Azrbaijan Institute of Theology. - с.131

Режим доступу:

https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/63086086/din_ara.tirma1jurnal20200425-65132-1phc1hq-with-cover-page.pdf?Expires=1621783529&Signature=OTzJMYsiquNG4nmXgWIkVqo-7egklmM5epFRcNZ7KMu4kWRDJES9qjrgYki2sKfrAK3tFsgEwSV6FSP-l0zu2rDFMMu3zmT3u0I4akgz2-64KVPA75eQAg~-fdzUGyyWj8ud0HrX3sjwExJHEMZe7nQEPk96C6podtwXcr1mNSPD301zo6m8p4yGFEcri0pw-nr~59rJ78NSLOaR13JVoe51UTA255TGEVsPPoQodiioesnUhw1L~WffnS-gfugM-DP3dQerF5c~bxH0ZKSMpSDK-

u26r76eodD9sjpIzHxTJODt80w0hinvWDHFzpcphAhCgQKdQwtlwaxjMN58Q___&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA#page=131

Програма “Без бруму” (2020).Йосиф Зісельс: Ми маємо один з найменших рівнів антисемітизму в Європі, журнал “Локальна історія”. Режим доступу:<http://maydan.drohobych.net/?p=90747>

Нахманович, В. (2008). Уявна ксенофобія або пастки шкали Богардуса. Що рахують соціологи?. ПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Режим доступу: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nahymovych_ujavna.pdf

Нахманович, В. (2017).Єврейське питання в Україні: ставлення населення. Розвиток і взаємодія єврейських громад на європейському просторі. *Національна академія наук України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса.* - с. 386 - 442. Режим доступу:https://www.kiis.com.ua/materials/articles/Evreyske_pitannya.pdf

“На Украине мужчина с топором напал на мариупольскую синагогу...”(2020) *Regnum.ru* Режим доступу: <https://regnum.ru/news/accidents/3022175.html>

Николаев, В.Г., Ромашко С.В., Смирнова Н.М.(2004) Шютц. А. Избранное: Мир, светящийся смыслом, пер. с нем., англ. – М.: РОССПЭН, – 754 с

Нельга, О.(2009). Етнічний склад і етнічна структура суспільства: спроба уточнення понять. Соціологія: теорія, методи, маркетинг.

Режим доступу: <http://stmm.in.ua/archive/ukr/2009-1/8.pdf>

Паніотто, В.І (2003). Динаміка ксенофобії в Україні (1994-2002). КМІС. Режим доступу;

<https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&page=8&t=10>

Паніотто, В.І. (2008). Динамика ксенофобии и антисемитизма в Украине (1994–2007). : КМІС. Режим доступу;

<https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=Paniotto>

Паніотто, Харченко (2017.) Методи опитування. Київ.

Паніна, Н.В. (2004). Соціальна дистанція, етнічні установки та національна толерантність в Україні. Інститут соціології Національної Академії наук України (НАНУ). Режим доступу:

<http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=FKG3J6KLWU1FS16E8HSX77N5>

Паніна, Н.В. (2005). Фактори національної ідентичності, толерантності, ксенофобії та антисемітизму в сучасній Україні. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. Режим доступу:

<http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/90116>

Паніна, Н.В.(2003). Щодо застосування шкали соціальної дистанції у дослідженнях національної толерантності в Україні. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. Режим доступу:

<http://www.soc.univ.kiev.ua/ru/library/shchodo-zastosuvannya-shkali-socialnoyi-distanciyi-u-doslidzhennyah-nacionalnoyi>

Погрібна, В. Л. (2014) Криза ідентичності і глобалізації суспільства: питання чи відповіді? Соціологія. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» № 1 (20)*. - с.240-24
Режим доступу:

<https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6557/1/Pogribna.pdf>

Поляков, Л.(1997) История антисемитизма в 2-х томах. «Gesharim», American Jewish joint distribution, lechaim publication.Jerusalem, Israel. - с.435

Пометун, О.І., Султанова, Л.Ю., Маслікова, І.І., Козуб, Л.В., Величко, О.Б., Смержевська, О.О., Марценюк, Т.О., Дрьоміна-Волок, Н.В.(2010) Людина у полікультурному суспільстві: навчально-методичний посібник для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором для студентів соціогуманітарних спеціальностей. К.: “Інжиніринг”. Режим доступу:

http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1404/martsenyuk_ks_enofobia.pdf?sequence=1

Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. Ст. 161 ККУ від 05.04.2001 № 2341-III

Режим доступу: https://kodeksy.com.ua/kriminal_nij_kodeks_ukraini/statja-161.htm

Посол Ізраїлю звинуватив Україну у посиленні антисемітизму (2020). Главком. Новини, 3 Червня, 2020.

Режим доступу: <https://glavcom.ua/news/posol-izrajilyu-zvinuvativ-ukrajinu-u-posilenni-antisemitizmu--684688.html>

Рудницька, Т.М. (1996). ЕТНІЧНІ СПІЛЬНОТИ УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН. Нац. акад. наук України, Ін-т соціології. Режим доступу:

http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=Рудницька%20Т

Семенів, Н.М. (2013) Основні теоретичні підходи до вивчення проблематики міжетнічних відносин. Науковий вісник 1. Львівського державного університету внутрішніх справ. Режим доступу:

http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsp/01_2013/13snmpmv.pdf

Середа, В.В. (2007) Етносоціологія : навч. посіб. Львів.

Сергеев, С.(2008) Социальная дистанция и национальные установки. Журнал "Телескоп". Социологический научно-исследовательский центр (СНИЦ). - с.57-61

Режим доступу:

file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F%20%D0%B4%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F%20%D0%B8%20%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D0%B8%20by%20%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D0%B5%D0%B2%20%D0%92.%20(z-lib.org).pdf

Сердюк, С.В. (2001). Функції етнічних стереотипів та їхня роль у формуванні етнічної ідентичності. *Наукові записки. Том 19. Теорія та історія культури*. Режим доступу:

http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9290/Serdyuk_Funktsiyi_ettichnykh_stereotypiv.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Сокурєнко, Є. (2021). Антисемітизм в Україні: що відбувається насправді. *Zmina.info*. Режим доступу: <https://zmina.info/articles/antysemitizm-v-ukrayini-shho-vidbuvayetsya-naspravdi/>

Стельмах, Д. (2017). Шестиденна війна. *Високий замок*(щоденна газета). Режим доступу:<https://wz.lviv.ua/far-and-near/201040-shestydenna-viina>

Стефаненко, Т. Г. (2001) Изучение идентификационных процессов в психологии и смежных науках. *Трансформации идентификационных структур в современной России*, М. : Моск. обществ. науч. фонд, – с. 11-30.

Стеценко, А.Б.(2020) Проблеми валідності шкали Богардуса та шляхи їх вирішення (Курсова робота). Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія».

Татаренко, Т. (2004). Етнічні кордони та міжетнічна толерантність. Політ. Менеджмент. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/9019>

Тернер, Дж.(2003) Социальное влияние. СПб. : Питер, – 348 с.

Фінберг,Л. (2007) Деякі сторінки становлення юдаїки в Україні. - с.524

Режим доступу:http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6464/Finberh_De_yaki_storinky_stanovlennya_yudayiky.pdf?sequence=1

Фромм, Е. (1998). Анатомія людської деструктивності. АСТ-ЛТД.

Хмелько, В. (1982). НТР и формирование духовного облика советского рабочего. Киев: Политиздат Украины.

Цымбурский, В. Л. (2010) Идентичность геополитическая. *Новая философская энциклопедия*. - В 4-х томах. -Т.2.-М.- С. 79-80. - 634 с.

Цымбурский, В. Л.(2010) Идентичность цивилизационная. *Новая философская энциклопедия*. - В 4-х томах. - Т. 2,- М. - С. 80-81. - 634 с.

Шестаковський, О. (2010). Індекс підтримки національної гомогенності: досвід адаптації шкали інтолерантності. Київ: Український соціум.

Шміт, К. (1992). Поняття політичного. Питання соціології.

Шулла, Т.А. (2011). Теоретико-методологічні засади вивчення проблеми міжетнічних відносин. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, с.187-189. Режим доступу: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvuuped_2011_20_73.pdf

Щур, М.(2021). Антисемітизм в Україні зростає? Так, але. *Радіо Свобода*. Київ. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/antysemitizm-ukrajina-likhachov/31070931.html>

ADL (2019) Audit of Antisemitic Incidents 2019. Link: <https://global100.adl.org/map>

IHRA(2016). Working definition of Anticemitism. Link: <https://www.holocaustremembrance.com/resources/working-definitions-charters/working-definition-antisemitism>

A., S. (1978). The Diffusion and Nationalism: Some Historical and Sociological Perspectives . London: British Journal of Sociology.

Dahrendorf, R. (1959). Class and Class Conflicts in Industrial Society. Stanford: Stanford University Press.

Fink, C. F. (1968). Some Conceptual Difficulties in the Theory of Social Conflict. Journal of Conflict Resolution.

H., E. T. (2001). Ethnic Identity, National Identity and Intergroup Conflict: The Significance of Personal Experiences. Oxford University Press.

K., W. (2002). Development of Xenophobia and Aggression. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*.

Liebman, C. Cohen, L. (1990) *Two Worlds of Judaism: The Israeli and American Experiences. Yale University Press; First Edition - 213 p.*

Parsons, T.(1954) *Essay in sociological theory. NewYork: TheFreePress. - 386 p.*

Tajfel, H.(1979) *Individuals and groups in social psychology. Brit. J. Soc. and Clin. Psychol. – P. 128–130.*

Protsyk, O.(2008). *Majority-Minority Relations in the Ukraine. European Centre for Minority Issues. Режим доступу:*

<http://www.policy.hu/protsyk/Publications/MajMinRelationsUKR.pdf>

Zanden, J.W. (1972) *American Minority Relations. 3 rd ed. N.Y.: The Ronald Press Company, (pp. 100-102).*

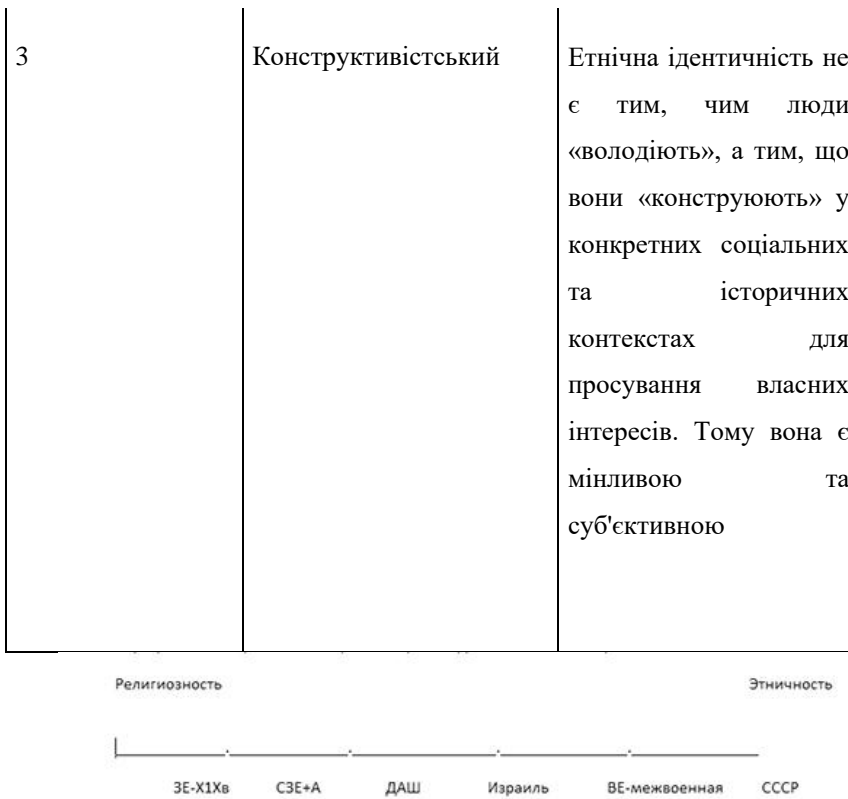
ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1.1. Підходи до вивчення поняття «етнічності»

№	Підхід	Опис
---	--------	------

1	Примордіалістський	Етнічність набувається (фіксується) при народженні. Етнічна ідентифікація базується на глибоких, «примордіальних» (споконвічних, первісних) атрибутах групи чи культури. Ми-вони, свої - чужі
2	Інструменталістський	Етнічність, яка базується на «історичній» та «символічній» пам'яті людей, є чимось створюваним, використовуваним і експлуатованим лідерами та іншими для прагматичного переслідування власних інтересів

Рис. 1.3. Схема поєднання релігійності та етнічності за М. Членовим

Додаток Б

Таблиця 2.1 . Інтерпретація оцінок за шкалою Богардуса (за Інститутом соціології НАН України)

Інтерпретація оцінок за шкалою Богардуса

1	2	3	4	5	6	7
(інтер) Національна ідентичність Менше 2.5 балів	відкритість (толерантність) Від 2,5 до 4 балів		національна відокремленість Від 4 до 5 балів	національна ізолюваність Від 5 до 6 балів	Ксенофобія Понад 6 балів	

Таблиця 2.5. Узагальнення результатів за даними

	Середнє	Максимум	Мінімум
Середня дистанція до євреїв (КМІС)	4,2	4,6	3,6
Відсоток антисемітів (КМІС)	7,9	12,6	4,6
Середня дистанція до євреїв (ІСНАН)	4,6	5,2	3,8
Відсоток	10,5	16,5	6,5

антисемітів (ІСНАН)			
Вандалізм (ВААДУ)	15,8	24,0	9,0
Дії проти євреїв(ВААДУ)	3,6	13,0	0,0